

CAMPINIA

driemaandelijke uitgave van het
Streekarchief
Regio Eindhoven Kempenland

20e jaargang, nr. 78

juli 1990

Redactie-adres: Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland
Rayondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot

Redactie en H. Mijland en J. Suijkerbuijk
informatie: telefoon 04997 - 75245

Abonnementen, losse nummers:

Voor 1990 bedraagt de abonnementsprijs f 18, — per jaar, inclusief verzendkosten en administratie.

Deze kosten zijn te voldoen, ná ontvangst van de acceptgiro, op postbanknummer 47.16.46 ten name van Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia".

De prijs van losse nummers van de lopende jaargang bedraagt f 4,50. Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn bij de redactie te bestellen tegen een daarvoor geldende vergoeding.

Indien opzegging van het abonnement niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van de lopende jaargang, wordt het abonnement automatisch verlengd.

Copyright: Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland
Overname van artikelen of gedeelten daaruit dient U schriftelijk aan te vragen bij de redactie.

Lay-out en drukwerk:
Maras Drukkerij, Middelbeers.

ISSN 0166-6959

Omslag: gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

INHOUD

- I. Taxandrië: Tien eeuwen overbrugd
door J. Lijten
- II. De genezing van oogziekten door het
domineesgezin Kremer
door Jacq. F.C.M. Bijnen
- III. Huizen en hun bewoners te Oirschot
van de zeventiende tot de twintigste eeuw
65. Huijs "De Nachtegaal", Oude Grintweg 52
door C. Scholten
- IV. Kempische curiosa 12
Een Oirschotse klok op de Lithse toren
door J. Lijten
- V. Genealogie Van Diepenbeeck, Bergeykse tak
Correctie en aanvulling
door P.F. van Diepenbeeck
- VI. De rol van Best in de aanleg van de grindweg
Tilburg - Eindhoven
door H. Mijland

I. TAXANDRIË: TIEN EEUWEN OVERBRUGD

door J. Lijten

Onlangs merkte iemand op, dat ik geschiedenis 'achteruit' schrijf. Deze opmerking bevat heel veel waars. De reden van dat 'achteruit' schrijven van de geschiedenis is niet, dat wij deze wijze van geschiedschrijving ideaal vinden, maar is gelegen in de omstandigheid, dat wij u laten meekijken in de keuken van het historisch onderzoek. Uitgaande van het meer bekende, recentere verleden trachten wij langzamerhand een duidelijker kijk te krijgen op de oudere geschiedenis van onze regio. Sommigen zouden mogelijk liever zien, dat wij eerst het gehele onderzoek afronden en het daarna in zijn geheel voorlegden, maar wij betwijfelen, of de tijd voor onderzoek, die ons nog ter beschikking zal staan, daarvoor toereikend zal zijn. Daarom kozen wij voor de ongebruikelijke methode, om u deelgenoot te maken in het oplossen van steeds moeilijker wordende problemen, wat voor de ware geschiedenisliehebber meebrengt het delen in de spanning van het gepuzzel en de voldoening in het vinden van de oplossing.

Aan de hand van het begrip Taxandrië, dat tien eeuwen overbrugt, willen wij trachten weer wat dieper door te dringen in de oude tot zeer oude geschiedenis van onze regio. In onze studie 'De heren van Oirschot van 1100 tot 1320' in het vorige nummer van *Campinia* stootten wij op de entiteit Taxandrië rond 1100 als een bestuursstructuur van drie graafschappen, waarvan één der graven de *primus inter pares* was met een zekere autoriteit over het geheel en optredend als 'advocatus Taxandrie' voogd van Taxandrië'.

De naam Taxandrië werd parallel met de Brabantse occupatie vervangen door 'Eninge der Kempen' en deze bleek globaal overeen te komen met de drie zuidelijke kwartieren van de latere Meierij van 's-Hertogenbosch.

Nu was Taxandrië al een oude naam, die gedurende meer dan 1000 jaar vrij constant gebruikt werd. Het zal dus zaak zijn niet alleen het voorkomen van deze naam in de loop der eeuwen na te gaan maar ook, wat met deze naam bedoeld werd.

De oudste vermelding van Taxandrië

Als de bewoners van de streek, die naar hen Taxandrië genoemd zou worden, voor het eerst in een schriftelijke bron worden vermeld, zien we ons al aanstonds geconfronteerd met een levensgroot probleem. De tekst betreffende de Texuandri van de bekende Latijnse schrijver Plinius, overleden in 79, in zijn 'Naturalis Historia' is wel in meerdere afschriften bewaard gebleven, maar deze zijn op dit punt allemaal duidelijk corrupt.

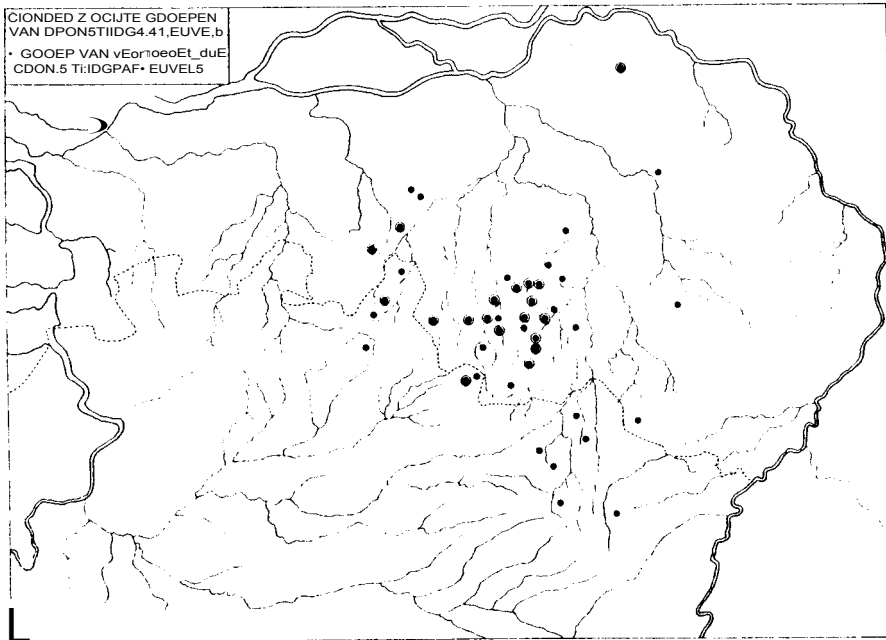
De meest aanvaarde variant is: 'A Scaldi incolunt extera Texuandri pluribus nominibus'.¹⁾ Wij kunnen deze tekst niet voor u vertalen, want hij is onbegrijpelijk. Er zijn nog meerdere varianten, die ook alle onbegrijpelijk zijn. Nu dient men ervan uit te gaan, dat Plinius geen onbegrijpelijke taal, dus onzin, schreef. Hij was zeer bekwaam en zal dus ook hier iets verstandigs geschreven hebben maar wel zo, dat de tekst bij het overschrijven gemakkelijk aanleiding kon geven tot fouten. Met een paar kleine wijzigingen komt er inderdaad een tekst te staan, die een duidelijke betekenis heeft maar gemakkelijk aanleiding geeft tot fouten bij het overschrijven. Wij menen dat Plinius geschreven heeft: 'A Scaldis incolunt dextera Texuandri pluribus nominibus' 'Vanaf de rechter oever der Schelde wonen de Texuandri met verschillende (stam)namen'. Plinius had natuurlijk kunnen schrijven: 'A Scaldis dextera incolunt Texuandri'. Hij schoof 'dextera' echter op, waardoor hij een dubbel effect bereikte: de zin liep beter en hij verkreeg een pregnante woordspeling op de naam Texuandri, al was hij zich misschien niet bewust, dat in Texuandri hetzelfde stamwoord zit als in dextera, zoals tegenwoordig algemeen aanvaard wordt.²⁾ De betekenis van Plinius tekst is glashelder en tevens is de fout bij het overschrijven goed te verklaren. Als een kopiïst immers na 'A Scaldis' incolunt' zag staan, was hij gemakkelijk geneigd om te denken aan een fout en de eind-s weg te laten, waarop gemakkelijk de verdere verwarring volgde.

Naast de naam 'Texuandri' voor de bevolking kwam ook de naam 'Toxandria' reeds voor in de Romeinse tijd.³⁾ Uit deze vermeldingen en de opschriften op monumenten in de eerste eeuwen⁴⁾ blijkt dat Taxandria bij de Romeinen een officieel regionaal begrip was. Deze situatie heeft minstens drie eeuwen geduurd, zoals blijkt uit de beschrijving van de militaire expeditie van Julianus in 358.⁵⁾

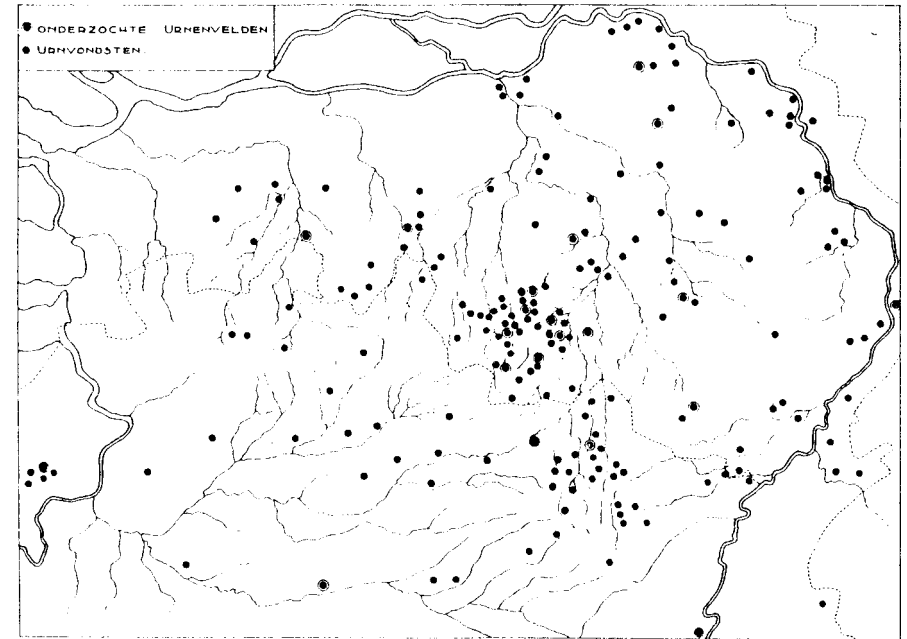
Voor een grensomschrijving van het Romeinse regionale begrip Taxandrië hebben we uiterst weinig houvast. Uit Plinius' beschrijving moeten we wel concluderen, dat Taxandrië grensde aan de Schelde. Het lijkt zinvol, ook al is dat nooit gebeurd, om ons af te vragen, wat de Romeinen onder 'Scaldis' verstonden. Het is immers heel goed mogelijk, dat zij behalve de zuidelijke tak, die momenteel nog Schelde genoemd wordt, ook de oostelijke tak in het begrip hebben ingesloten. We hebben daarvoor een aanknopingspunt. In de loop der eeuwen was voor de Rupel de naam Schelde heel gewoon. In 753 wordt geschreven: '.... ubi Scaldam Tylam excipit'.... waar de Schelde de Dyle opneemt' en in 1445 is er sprake van 't water de Scelt te Boeme'. Bovendien is Rupel van het Latijnse *rupina* (= scheur) de vertaling van het oud-germaanse *skelt* (= scheur).⁶⁾ Bij oude mensen in de omgeving van Boom is nog goed bekend, dat de Rupel daar Skelt' genoemd werd.⁷⁾ Wij zullen daarom rekening moeten houden met de mogelijkheid, dat de Romeinen ook de uit het oosten komende tak, nu achtereenvolgens genoemd Demer, Dyle en Rupel, hebben aangeduid met de naam Scaldis.

Deze juist genoemde lijn wordt sinds Wendelinus algemeen aanvaard als zuidelijke grens van de Romeinse regio der Texuandri.⁸⁾ Als westgrens wordt aangenomen de Schelde en globaal gezegd de tegenwoordige grens tussen Noord-Brabant en Zeeland, als noordgrens de Maas, die toen in het oosten een meer zuidelijke loop had dan nu, en als oostgrens de Peel. De daar wonende Texuandri bestonden uit meerdere groeperingen: 'pluribus nominibus' met meerdere benamingen'.

Een indruk van de verspreiding van de bevolking wordt gegeven in de twee door G. Beex vervaardigde kaarten van de bronstijdgrafheuvels en de urnvondsten in het gebied, dat als Taxandrië en later als de Kempen wordt aangeduid. Daaruit zal men moeten concluderen, dat tot in de Romeinse tijd de bewoning zich concentreerde in het latere kwartier Kempenland en iets zuidelijk daarvan. Heel de westelijke helft van het gebied Taxandrië zal slechts schaars bewoond geweest zijn en evenzo de overige randgebieden. (Kaarten A en B).

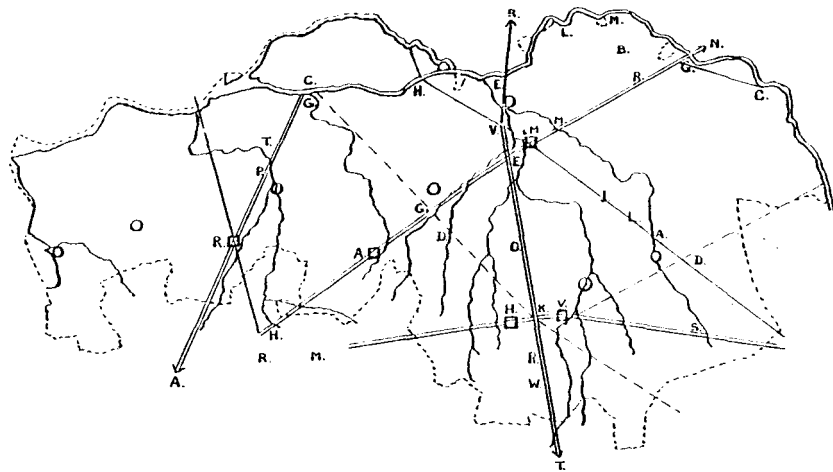
A. ca. 1700 v. Chr. - ca. 700 v. Chr.

B. ca. 700 v. Chr. - Romeinse tijd.

In de kaarten, die (veel later) vervaardigd zijn om de situatie in de Romeinse tijd te schetsen, wordt de naam Taxandrië meestal geplaatst in westelijk Noord-Brabant en blijft het oostelijk gedeelte van die provincie leeg. Dit is begrijpelijk, omdat door Plinius het gebied der Texuandri enkel vanaf de Schelde beschreven werd, maar het is wel misleidend, omdat de bewoning der Texuandri zich hoofdzakelijk in het oostelijk deel concentreerde.

Drs. W. Knippenberg heeft aan de hand van voornamelijk muntvondsten een hypothetische reconstructie gemaakt van de Romeinse wegen in het noordelijk deel van Taxandrië, het huidige Noord-Brabant.¹⁰⁾ Vanuit Tongeren, onder welke hoofdstad Taxandrië ressorteerde, liep een rechte weg noordwaarts naar de hoofdconcentratie van de bevolking. Aan de hand van gemeente-uitgiften en latere middeleeuwse bronnen hebben wij deze weg kunnen localiseren in het gebied der huidige gemeenten Veldhoven en Oirschot van Heers in het zuiden tot Schatkuil aan de grens van Oirschot met Boxtel en Liempde in het noorden.¹¹⁾ Voor het uiterste westen van Noord-Brabant vond Knippenberg helemaal geen aanwijzingen voor Romeinse wegen en naar het oosten wordt dit wegennet slechts langzaam dichter. Recent onderzoek heeft aangetoond, dat westelijk Noord-Brabant van de bronstijd tot de late middeleeuwen voor een groot deel bedekt was met veen en daarom slechts schaars bewoond.¹²⁾ (Kaart C).

C. Romeinse wegen volgens de reconstructie van Knippenberg.

Zowel de grafvondsten als het Romeinse wegenpatroon als de natuurlijke terreingesteldheid wijzen dus op een concentratie van de bevolking in het oostelijk deel van Taxandrië.

Taxandrië in de Romeinse tijd

In het dunbevolkte Taxandrië hebben al voor 250¹³⁾ en ook rond 270 - 274¹⁴⁾ invallen van Franken plaatsgevonden. Zij zullen zich daar, mede omdat zij slechts in kleine groepen aankwamen, met de reeds aanwezige bevolking vermengd hebben, aan wie zij hun naam gaven, wat echter niet inhoudt, dat zij daar ook de meerderheid van de bevolking uitmaakten. Byvanck veronderstelt, dat de volksaard in die streek meer karakteristiek is voor de oudere bevolking dan voor de Franken.¹⁵⁾ Deze Franken zijn aanvankelijk oogluikend toegelaten.

In 357 veroorzaakten zij echter moeilijkheden door een plundertocht te houden in zuidelijke richting, wat voor de Romeinse medekeizer Julianus aanleiding werd, om een strafexpeditie te houden tegen de Franken, die zich in Taxandrië gevestigd hadden.¹⁶⁾ Het gedeelte van de tekst van Ammius Marcellinus, waar de woonplaats van deze Franken wordt aangeduid, heeft aanleiding gegeven tot moeilijkheden, die soms op willekeurige en onaannemelijke wijze zijn opgelost. Zij hadden het gewaagd om zich zonder verlof te vestigen op Romeins gebied 'apud Taxandriam locum'.¹⁷⁾ Uit de context is duidelijk, dat hier een bepaald gebied van Taxandrië bedoeld wordt. Als we nu voor ogen houden, dat in het uitge-

breide Taxandrië de bevolking op een relatief klein gebied geconcentreerd was, ligt voor de hand, dat hier bedoeld is, dat de Franken zich gevestigd hadden 'bij het woongebied Taxandrië', m.a.w. dicht bij het gebied, waar de bevolking van Taxandrië geconcentreerd was en dus niet in westelijk Noord-Brabant, zoals Byvanck meent,¹⁸⁾ maar in het oostelijk deel. Dan alleen is ook te begrijpen, dat het gezantschap der Franken, dat op weg was naar Julianus, die verondersteld werd nog in Parijs te zijn, deze ontmoette in Tongeren.¹⁹⁾ Nadat Julianus militair tegen hen was opgetreden, heeft hij zonder twijfel een verdrag met hen gesloten, waardoor zij - nu officieel - als foederati (bondgenoten) tot Rome kwamen te staan¹⁹⁾ en hun de grensverdediging van dit deel van het Romeinse rijk werd toevertrouwd.²⁰⁾

Het gat van de delta

Dat de Romeinen de verdediging van de Rijnrens beneden Nijmegen aan een handvol 'Franken' konden toevertrouwen hangt samen met 'het gat van de delta'.

In de vierde eeuw had een sterke transgressie van de zee plaats gepaard aan een sterke activiteit van de rivieren, waardoor in het gehele rivierengebied de wateroverlast toenam.²¹⁾ Het gevolg was, dat de Romeinen in de vierde eeuw de delta ontruimden, zodat daar een gat ontstond, dat tot de zevende eeuw bleef bestaan. De Rijn werd in principe niet opgegeven als rijksgrens, maar beneden Nijmegen niet langer door Romeinse troepen bezet. Een zware militaire verdediging was daar ook niet nodig. Ten gevolge van de regelmatig hoge waterstanden was het hele deltagebied moerassig en voor enigszins omvangrijke troepenverplaatsingen ongeschikt.

Wanneer we de gevolgen van deze situatie voor het huidige Noord-Brabant bezien, moet ook daar het hele gebied langs de Maas en langs de benedenloop van de zijriviertjes zeer moerassig en nauwelijks toegankelijk zijn geweest. Bewoning zal alleen mogelijk geweest zijn op hogere punten, die alleen over hoge zandruggen, of waar die ontbraken, dikwijls alleen met weinig diepgang hebbende vaartuigen bereikbaar waren. De verdediging kon door de Romeinen rustig aan de 'Franken' worden overgelaten, want deze betekende enkel het opvangen van eventueel doorsijpelende kleine groepen. Een linie met Romeinse troepen langs de Rijn ten zuidoosten van Nijmegen en daar aanleunend op de inundatie van de delta kon als een voldoende grensbeveiliging worden gezien. Het is dan ook begrijpelijk, dat algemeen aanvaard wordt, dat de Romeinen het gebied ten noorden van de weg Maastricht-Tongeren-Bavai militair aan de 'Franken' als bondgenoten hebben overgelaten.²²⁾ Een kleine honderd jaar, van midden-vierde tot midden-vijfde eeuw, is het hier rustig geweest en was er een goede verhouding tussen de Romeinen en deze 'Franken'.²³⁾

Tijdens de inundatie van het rivierengebied bewesten Nijmegen kon de civitas Batavorum niet voortbestaan. Logischerwijze zal de streek langs de Rijn zijn ingedeeld bij Keulen en het gebied ten zuiden en ten westen van de Maas bij Tongeren.

Het gat der historie

Wanneer we nu trachten na te gaan, wat er in het midden van de vijfde eeuw gebeurd is, komen we in de nabijheid van een ander vacuum, de periode waarover nauwelijks gegevens tot ons zijn gekomen en die we kunnen noemen het gat der historie. Zelfs de tijdsbepaling van dit gat der historie is vaag. Blok stelt het op ca. 500 - ca. 690,²⁴⁾ Stolte echter op ca. 375 - ca. 675.²⁵⁾ Het verschil in begindatering zal samenhangen met de benaderingswijze. Blok beschrijft de geschiedenis der *Franken in Nederland*, Stolte die van Brabant en speciaal *Noord-Brabant* in de *Romeinse tijd*.

Nu valt juist in deze verschil-tijd de vestiging van het Merovingische rijk in Gallië, wat zeker van grote betekenis is voor de latere *Nederlandse* geschiedenis, terwijl het nog de vraag is, hoe rechtstreeks *Noord-Brabant* daar op dat moment bij betrokken was.

De vestiging van het Merovingische rijk

De volksstam, die onder leiding van Clogio door het Kolenwoud de omgeving van Doornik en later Noord-Gallië tot aan de Somme onderwierp, wordt over het algemeen tot de Franken gerekend.²⁶⁾ Ook de bewoners van onze omgeving, die daar een eeuw in vrede en samenwerking met het Romeinse rijk en in het Romeinse rijk woonden, werden Franken genoemd. Wat lijkt meer voor de hand te liggen dan vereenzelving? Toch lijkt me deze vereenzelving niet houdbaar. De Boone wees reeds op het gevaar van gelijkstelling van Frankisch en Merovingisch.²⁷⁾ Er zijn namelijk vele volksstammen, die Franken worden genoemd. Het is zaak gegevens van verschillende stammen niet te vermengen. Enkele feiten, vermeld door Gregorius van Tours, zijn duidelijk van toepassing op de Clovis-Franken of Merovingische Franken: Zij kwamen uit Pannonië, vestigden zich aan de Rijn, staken later de Rijn over, trokken door het gebied der Tongeren en vestigden zich in het grensgebied van die stam met als centrum Dispargum. Daar wachtten zij hun kans af en toen deze door verspieders gunstig werd geoordeeld, vielen zij door het Kolenwoud de streek van Doornik binnen, waar zij het centrum van hun rijk vestigden.²⁸⁾ Gezien de omschrijving van Gregorius van Tours kan met Dispargum nauwelijks iets anders bedoeld zijn dan Duisburg oostelijk van Brussel, een heuvelachtig gebied, goed te verdedigen en gunstig gelegen voor een onverhoedse aanval op Doornik. Er is wel een onduidelijkheid in de tekst. Gregorius van Tours spreekt steeds over Thuringi, maar

men is toch wel algemeen van opinie, dat hij daarmee, ook elders, de Tungri bedoelt.²⁹⁾ Deze tekst over de Merovingische Franken doet denken aan een groep met een hecht stamverband, die zich bewust zijn van hun afkomst uit het oosten en de duidelijke bedoeling hebben om zich in een bepaald gebied van Gallië te vestigen. Dat dit zou slaan op Franken, die al meer dan een eeuw in het huidige Noord-Brabant gewoond zouden hebben, waar zij een minderheid van de bevolking uitmaakten en waar de aard meer kenmerkend was voor de oorspronkelijke bevolking dan voor de immigranten, is niet reëel.

Deze stam moet zijn strategische positie rond Dispargum ingenomen hebben in de verwarde situatie na 407, dus in de natte periode van het gat van de delta. Er is dan praktisch maar één weg mogelijk om ten noordoosten van Doornik te komen zonder door het Gallo-Romeinse gebied te trekken. Zij moesten de Maas oversteken, waar de oevers niet moerassig waren en bovendien ten zuiden van de Peelmoerassen, wat erop neerkomt, dat zij de Maas moesten oversteken ter hoogte van het tegenwoordige Maaseyk. Vandaar konden zij westwaarts over de hoge zangrug ten zuiden van het brongebied van de Dommel, om dan de stroompjes te volgen, die westwaarts gaan naar het bedoelde gebied. Zij trokken dan inderdaad door het gebied der Tungri zonder Tongeren zelf, dat een relatief grote, versterkte stad was,³⁰⁾ te moeien. Ook de duidelijk oosterse invloed in de Merovingische cultuur³¹⁾ is dan goed te verklaren evenals het ontbreken daarvan in het huidige Noord-Brabant - wat onverklaarbaar zou zijn, als zij daar eerst een eeuw gewoond zouden hebben - en het gebrek aan dergelijke vondsten in het gebied van Duisburg en ten oosten van de Rijn, waar zij immers slechts kort verbleven hebben.

Het Noordzee-rijk

Naast invallen over land in het Romeinse rijk door Franken zijn er ook duidelijk invallen in datzelfde gebied geweest door stammen, die gewoonlijk Saksen worden genoemd. Reeds in 370 had een overval door Saksen plaatsgevonden. Zij werden door het Romeinse leger vernietigd bij Deuso in het land der Franken.³²⁾ Deze voornamelijk over zee invallende stammen vormden rond 550 een agglomeratie, die Blok aanduidt met de term 'Noordzee-cultuur'.³³⁾ Van deze opkomende 'Noordzee-cultuur' zijn de sporen echter al een eeuw eerder te vinden. Zo vermeldt Sidonius Appolinaris in zijn panegyriek op Avitus, gehouden in 456, reeds een Saksische raid op Armorica in Gallië.³⁴⁾ Ook wordt door Gregorius van Tours een verloren gegane kroniek van Angers aangehaald, die een strijd rond die stad vermeldt tussen de Romeinen met Childerik als bondgenoot en de Saksen rond het jaar 467.³⁵⁾ En rond 490 vermeldt Gregorius van Tours een 'barbarica obsidio' 'belegering door barbaren' van Nantes, waarvan hij het mislukken bejubelt, en wat daarom niet kan slaan op Franken, die hij met sympathie bejegt, maar moet duiden op 'Saksische zeekrijgers'.³⁶⁾

Tijdens de regering van Childerik is het Merovingische rijk erg in het nauw gekomen door het Noordzee-rijk en de West-Gothen.³⁷⁾ Toen Clovis de Franken onder zich had weten te verenigen, zocht hij ook de katholieke Gallo-Romeinse bevolking te winnen voor de strijd op leven en dood met dit gevaar uit het westen en het noorden. Zijn doop lijkt daartoe een zet van enorme politieke betekenis.

De infiltratie-tactiek van het Noordzee-rijk

Wij hebben geconstateerd, dat het delta-gebied zeer moeilijk toegankelijk was tijdens de periode van de hoge waterstanden. De mogelijkheid bij uitstek om in zo'n moerassig gebied door te dringen is over water van zee uit. Vanuit de gemakkelijk bevaarbare rivierarmen zoekt en verkennt men verder landinwaarts dringende zijstromen en vindt men voldoende vestigingsplaatsen. Vanaf de landzijde is deze infiltratie praktisch niet te bestrijden. Pas wanneer de infiltranten over het vaste land raids ondernemen, zijn zij, wanneer er voldoende troepen ter plaatse zijn - maar het zijn altijd verrassingsraids - te verslaan. Daarom is het begrijpelijk dat pas na ca. 600, toen het klimaat wat droger ging worden, het Noordzee-rijk uiteindelijk door de Franken werd teruggedrongen en verslagen.

Taxandrië tussen noord en zuid

Dat de uiteindelijke beslissing zolang op zich heeft laten wachten, kan slechts doen veronderstellen, dat de situatie eeuwenlang vrij constant geweest is. Gezien 'het gat van de delta' en 'het gat van de historie' lijkt dat niet vreemd. Hoe deze vrij constante situatie geweest is, kunnen we slechts achterhalen door de aanvankelijk schaarse gegevens van ná die tijd te vergelijken met de eveneens schaarse gegevens van de tijd daarvoor. Er zijn geen aanwijzingen, dat de Merovingische Franken zich met Taxandrië gemoeid hebben. Waarom zouden ze ook? Ze zochten de rijke omgeving van noordwest Gallië en hadden niets te winnen in het arme Noord-Brabantse gebied en evenmin iets te vrezen van een dun gespreide, gemengde, maar gesettelde bevolking, die toch ook als Franken werden beschouwd. Wel zal, althans tijdelijk, de verbinding met het bestuurscentrum Tongeren verbroken en daarna toch wel lange tijd moeilijk zijn geweest.

Officieel hoorde Taxandrië tot de civitas Tungrensis (het bestuursgebied van Tongeren) maar het zal daarmee slechts een zeer losse band gehad hebben. Aanvankelijk hebben de Merovingische Franken zich niet tegen Tongeren gekeerd, dat immers een relatief grote en sterke stad was.³⁸⁾ Pas toen Clovis de alleenheerschappij over de Merovingische Franken had veroverd, voelde hij zich sterk genoeg, om Tongeren te onderwerpen.³⁹⁾ Of daardoor de relatie van Taxandrië met het Merovingische rijk veel intenser is geworden valt te betwijfelen.

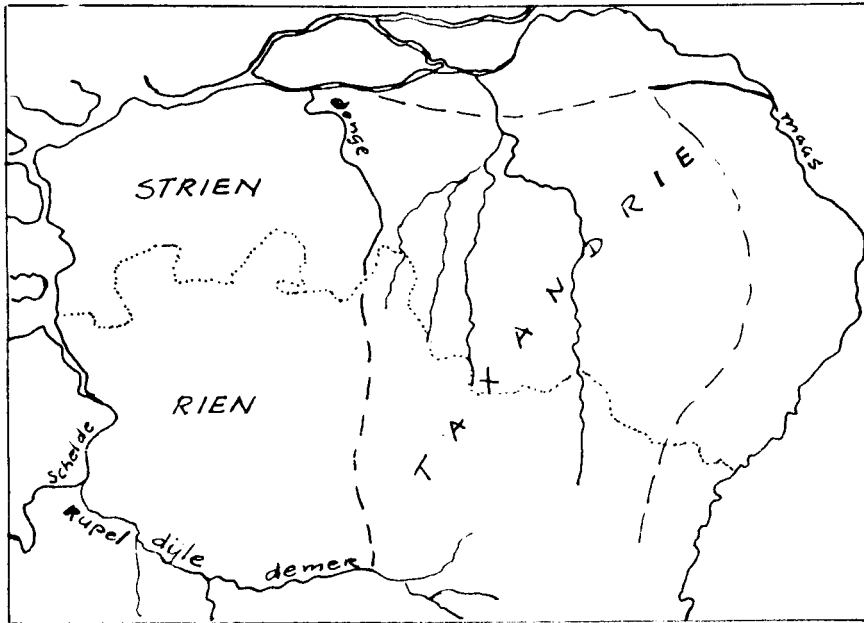
Met het Noordzee-rijk, dat tegenover het Frankische rijk stond, is niet bedoeld één aaneengesloten, centraal georganiseerde politieke eenheid, maar veeleer een conglomeraat van min of meer zelfstandige, grotere en kleinere, min of meer bestuurlijke eenheden, die echter door eenzelfde geest, eenzelfde cultuur en eenzelfde taal gekenmerkt werden.⁴⁰⁾

Wij zullen trachten te achterhalen, hoever dat Noordzee-rijk zich in de omgeving van Taxandrië heeft uitgestrekt en hoe het Frankische rijk het Noordzee-rijk heeft teruggedrongen. Uit dit laatste zal achteraf het eerste duidelijk worden.

Het ten noorden van Taxandrië gelegen Teisterbant heeft zich volgens Blok niet verder uitgestrekt dan tot de Maas, die toen echter een iets zuidelijker loop had.⁴¹⁾ Kuyper meent, dat de grens hier en daar iets zuidelijker liep dan de Maas.⁴²⁾ Ook Gijsseling is van oordeel, dat Teisterbant nog ten zuiden van de Maas kwam.⁴³⁾ Teisterbant was reeds voor 650 tijdelijk in Frankische handen. Het werd rond 650 door de Friezen heroverd, maar kwam na de onderwerping der Friezen definitief onder het Frankische rijk. Het moet reeds vóór de Frankische bemoeienis een territoriale eenheid geweest zijn.⁴⁴⁾

Veel ingewikkelder is de situatie in het westen. Er zijn daar duidelijk twee gouwen te onderscheiden, hoewel zij dikwijls als één opgevat worden (vanwege de klankovereenkomst?): Rien en Strien. Rien komt in grote lijn overeen met het latere aartsdiakonaat Antwerpen van het bisdom Kamerijk en Strien met ons huidige westelijk Noord-Brabant vanaf de Donge met enkele plaatsen, die nu over het Hollands Diep liggen.⁴⁵⁾ Een intrigerende vraag is al vele eeuwen: horen deze twee gouwen als een soort ondergouw tot Taxandrië, of zijn het helemaal aparte gouwen? De twee antwoorden hebben ieder hun voorstanders. Wendelinus, overleden in 1649, en velen na hem zijn voor Groot Taxandrië, Grammaye, overleden in 1610, en de zijnen voor drie gouwen.⁴⁶⁾ Het is echter niet zo zeker, dat de vraag terecht gesteld wordt. Blok heeft erop gewezen, dat gouw soms aanduidt een min of meer samenhangend woongebied, soms een bestuurseenheid, die dan nog meer of minder sterk en geografisch één kan zijn.⁴⁷⁾

Het lijkt me niet te ontkennen, dat als we na het gat der historie zoeken naar bestuurseenheden, we drie eenheden aantreffen. Maar daarnaast was er toch wel een vaag bewustzijn van één samenhangend woongebied, wat daaruit blijkt, dat in de gouw Rien verschillende plaatsen in oorkonden tot in de dertiende eeuw óók tot Taxandrië gerekend worden.⁴⁸⁾ Toen in de twaalfde eeuw de naam Taxandrië plaats moest maken voor Kempen,⁴⁹⁾ bleef dit bewustzijn bestaan en bestaat heden nog, waar bijvoorbeeld in België vlot gesproken wordt over de Antwerpse Kempen.⁵⁰⁾ Voor de gouw Strien zijn deze aanduidingen en ook het bewustzijn slechts minimaal.⁵¹⁾ (*Kaart D*).

D. Globale aanduiding van de gouwen Rien en Strien (Rijen en Strijen), waar de Noordzeevolkeren in het schaars bewoonde westen van Taxandrië van zee uit infiltreerden. De huidige grens tussen Nederland en België (stippel-lijn) was ook ongeveer de grens tussen deze twee gouwen. De zuidelijke grens van het overgebleven deel van Taxandrië werd eigenlijk gevormd door de Demer. Bilsen lag 'in ingressu Taxandriae' bij het binnenkomen in Taxandrië'. Het graafschap Loon heeft zich daar echter ten koste van Taxandrië naar het noorden uitgebreid.

In feite constateren we dus vóór het gat der historie een streek Taxandrië, waar de bewoning zich in hoofdzaak concentreert in het oostelijk deel, terwijl na het gat der historie het oostelijk gedeelte nog steeds met de naam Taxandrië wordt aangeduid, een naam, die voor het westelijk deel is vervaagd en vervangen door twee namen: Rien en Strien. De enige verklaring voor de verschillende situatie vóór en ná het gat der historie lijkt me te vinden in het opdringen van het Noordzee-rijk. Zoals Blok heeft aangetoond, dat de naam Teisterbant aan de Frankische administratie vooraf ging,⁵²⁾ kunnen we ook voor de gouwen Rien en Strien aannemen, dat deze afkomstig zijn van het Noordzee-rijk. Het betreffende gebied lag immers ideaal voor infiltratie over waterwegen. Het Noordzee-rijk is dan ook hier een reële dreiging geweest voor het jonge Merovingische rijk en de eenheid niet alleen van de Franken maar van heel Gallië was nodig om

dit gevaar te keren. Herovering zal pas mogelijk geweest zijn, toen het klimaat wat droger werd rond 600. De verschillende situatie voor Rien en Strien lijkt ook goed verklaarbaar. Rien was eerder voor een landleger bereikbaar en zal op het Noordzee-rijk veroverd zijn door de Neustrische Franken. Toen was Frankrijk en christendom echter al een onverbreekbaar begrip en de (her)kerstening van Rien werd vanuit het Neustrische bisdom Kamerijk ter hand genomen, zodat Rien ook bij dat bisdom werd ingedeeld tegen de zin van het Austrasische bisdom Tongeren-Maastricht, dat aanspraak maakte op dit gebied, dat vanouds deel was van haar civitas. Zonder veel resultaat overigens, want de koning besliste. Toch is het opvallend, dat in dit gebied juist ook later nog grensconflicten tussen de twee bisdommen bestonden en dat Mechelen lang een Luikse enclave was in Kamerijks gebied, misschien een aanwijzing, dat het christendom daar zelfs in de tijd van het Noordzee-rijk heeft standgehouden. Als men op de kaart kijkt, is het duidelijk, dat de gouw Rien, het latere dekenaat Antwerpen, een onnatuurlijke blindedarm is, die uitstulpt in het Tongers-Luikse gebied.

Heel anders ging het met Strien. Dit bleef langer voor landstrijdkrachten ontoegankelijk. Intussen hadden Austrasische Franken Taxandrië onder hun invloedssfeer gebracht. Blok zegt daarvan: 'Als we na 698 kennis maken met grondbezitters in Noord-Brabant, blijken deze aan de Austrasische adel geliëerd te zijn en reeds minstens een generatie lang daar te zitten'.⁵³⁾ Geheel in deze lijn is het begrijpelijk, dat de gouw Strien door Austrasische Franken op het Noordzee-rijk is veroverd en dat de (her)kerstening vanuit het Austrasische bisdom Tongeren-Maastricht ter hand is genomen en wel vanuit de centrum-parochie Hilvarenbeek, die daardoor in aanzien steeg en later de zetel werd van het dekenaat, dat onder andere heel de gouw Strien omvatte. In dit kader zijn ook volledig te plaatsen de relaties van Ansfried, graaf van Hoey en Teisterbant, later bisschop van Utrecht, en zijn vrouw Hilsuindis, gravin van Strien of Strijen, met Hilvarenbeek rond 990⁵⁴⁾ en de volksoverlevering, dat Willibrord en Lambertus elkaar ontmoet hebben in de kerk van Hilvarenbeek, die toen in Westerwijk ten noorden van de huidige dorpskern stond, in welks nabijheid het 'Heiligenstraatje' nog steeds hieraan herinnert. In dit kader is ook illustratief de opmerking van professor Weynen over de westelijke oriëntatie van westelijk Noord-Brabant, dat oud Ingwaeoons gebied is.⁵⁵⁾

Het oostelijke, meest intensief bewoonde gedeelte van Taxandrië heeft blijkbaar door de duistere eeuwen van het gat der historie heen zijn naam ongerept behouden, wat slechts kan doen veronderstellen, dat de situatie ter plaatse vrij stabiel is geweest. Toch heeft daar, vermoedelijk vanaf het einde van de zesde eeuw, een kolonisatie door Austrasische Franken plaats gevonden.

Wij willen nagaan, of er aanwijzingen zijn, hoe de vestiging van de Austrasische Franken in Taxandrië en de daarmee samenhangende nauwere aansluiting aan het Frankische rijk in zijn werk is gegaan. Er is geen enkele aanwijzing,

dat dit met geweld gepaard is gegaan. Er is ook geen reden om dit te veronderstellen, daar de bewoners van Taxandrië beschouwd werden en zichzelf beschouwd zullen hebben als Franken en dus vanzelf geacht werden en zichzelf geacht zullen hebben als te behoren tot het Frankische rijk, ook al waren er vóór de vestiging van de Austrasische Franken in hun streek geen intense contacten met dat Frankische rijk. Nu is in grote lijn na te gaan, waar Austrasische Franken zich gevestigd hebben in Taxandrië, in het bijzonder waar de Austrasische adel grotere landgoederen in bezit hebben genomen. Hun vestigingen in Taxandrië waren in zekere zin tussenstations voor de Frankische machtsuitbreiding over Strien en noordelijk Nederland. Willibrords religieuze missie kan gezien worden als de afronding van de Frankische militaire missie en de schenkingen aan Willibrord zijn bedoeld, om hem tussenstations te verschaffen in zijn verbindingslijnen met Echternach en materiële ondersteuning in natura voor zijn politiek-religieuze opdracht. A priori kunnen we dus al zeggen, dat deze schenkingen afkomstig zijn van de Austrasisch-Frankische adel, wat in feite door de oorkonden wordt bevestigd. De schenkingen aan Willibrord geven dus duidelijk plaatsen aan, waar Austrasische Franken waren gevestigd. Dat een plaats niet genoemd wordt in de schenkingsakten aan Willibrord, mag dus niet tot de conclusie leiden, dat deze plaats toen niet bestond. Integendeel, de plaatsen, waar de oorspronkelijke bevolking van Taxandrië woonde, zullen in deze schenkingsakten juist niet voorkomen.

Juist toen het klimaat langzaam droger begon te worden, rond 600, kwamen er voldoende vestigingsplaatsen in Taxandrië voor immigranten uit het zuiden. Vele eerst moerassige gebieden werden toen beter bewoonbaar en bebouwbaar. De Austrasische vestigingen treffen we dan ook vooral aan in relatief lager gelegen gebieden, hetgeen onder andere daaruit blijkt, dat een groot aantal, zeker Frankische, schenkingen aan Willibrord gelegen is aan de Dommel.⁵⁶⁾

Wij zullen nu trachten iets meer kijk te krijgen op Taxandrië na het gat der historie.

De omvang van Taxandrië

Wanneer we de plaatsen in Rien en Strien, die soms uit een vaag historisch bewustzijn als behorend tot Taxandrië vermeld worden, buiten beschouwing laten, kunnen we globaal zeggen, dat de westelijke grens van Taxandrië liep westelijk van Tilburg langs Alphen tot Vorst ten noorden van Diest, de zuidelijke grens van de omgeving van Vorst-Tessenderloo naar de Peel, die zich toen zuidelijker uitstrekte, de oostgrens werd gevormd door de Peel en de noordgrens was ongeveer de oude loop van de Maas.⁵⁷⁾ In de loop der eeuwen zou echter aan de zuidgrens worden geknabbeld door het opkomende graafschap Loon.

De politieke entiteit van Taxandrië

In de meeste stukken, waarin Taxandrië wordt genoemd, wordt het aangeduid als 'pagus', wat men gewoonlijk vertaalt als 'gouw'. Nu is volgens Blok niet te loochenen, dat vele 'pagi' in de achtste en negende eeuw werkelijk bestuurs-eenheden waren; het feit dat vaak van een 'pagus' ook een 'comitatus', een graafschap, was, bewijst dat reeds.⁵⁸⁾ Zoals Blok voor Teisterbant meent, dat er vóór de Frankische verovering reeds meer of min samenhangende woongebieden waren, door natuurlijke grenzen gescheiden, die min of meer politiek-juridisch georganiseerd waren en na de Frankische verovering de grondslag vormden voor de Frankische graafschapsindeling,⁵⁸⁾ zo kunnen we ook voor Taxandrië aannemen, dat er reeds vóór de Austrasisch-Frankische kolonisatie enige politiek-juridische organisatie bestond, die door de Austrasische Franken tot een graafschap werd gemaakt onder leiding van de Austrasisch-Frankische kolonisten. Niermeyer wees als eerste in de 'homines'Franci' in Teisterbant een heerserskaste aan, die door de Frankische koning daar was neergezet om dit gebied te bewaken.⁵⁹⁾ Zo zullen we in de Austrasisch-Frankische kolonisten de leiders moeten zien van de politiek-juridische organisatie van het Frankische graafschap Taxandrië en de voorvaderen van de latere locale adel. Als dit zo is, zal Taxandrië van binnen uit vooral gezien worden als 'pagus' 'gouw', maar in zijn relatie tot het Frankische koningschap als 'comitatus' 'graafschap'. En zo is het exact. In de meeste oorkonden wordt Taxandrië betiteld als 'pagus' 'gouw',⁶⁰⁾ maar juist in enkele oorkonden, die van Frankische koningen uitgaan, wordt het betiteld als 'comitatus' 'graafschap'.⁶¹⁾ Ook bij de verdeling van Lotharingen in het verdrag van Meerssen in 870 is er sprake van het graafschap Taxandrië.⁶²⁾ En zo is het nog rond 1100, wanneer de aartsbisschop van Keulen, die dan het landsheerlijk gezag uitoefent, de oplossing van de bij hem aangebrachte moeilijkheden opdraagt aan de graaf.⁶³⁾ Nu zullen we die graafschappen niet moeten zien als aaneengesloten, scherp begrensde gebieden maar meer als het machtsbereik van de graaf." Het gezag van de graaf zal dus voor een belangrijk deel hebben afgehangen van zijn persoonlijk overwicht en een afkalving van zijn gebied was zeker niet denkbeeldig.

Wij hebben nu voornamelijk gesproken over de politieke entiteit van Taxandrië ná de Austrasisch-Frankische kolonisatie. Hoe we ons de politieke entiteit moeten voorstellen vóór die tijd, zal mogelijk duidelijker worden uit een bestudering van de kerkelijke entiteit.

De kerkelijke entiteit van Taxandrië

Tot nog toe is ons wel duidelijk geworden, dat Taxandrië vanaf het begin deel heeft uitgemaakt van het Romeinse rijk als pagus van de civitas Tongeren en later geruisloos is overgegaan in het Frankische rijk. Reeds in de Romeinse peri-

ode hadden zich Franken gevestigd in Taxandrië, die vermoedelijk na 357 officieel als 'foederati' 'bondgenoten' binnen het rijk zijn erkend en wel de naam 'Franken' bezorgden aan de bewoners van Taxandrië, hoewel zij daar slechts een minderheid zullen hebben uitgemaakt. Door gelukkige geografische omstandigheden is het woongebied Taxandrië gespaard voor zowel de infiltratie van de Noordzee-volkeren als de grootste onrust van de volksverhuizing.

Taxandrië heeft dus deel uitgemaakt van het Romeinse rijk in de tijd dat het christendom zich verbreidde, officieel werd erkend en als staatsgodsdienst werd aanvaard. De mogelijkheid en waarschijnlijkheid van de overgang van Taxandrië tot het christendom vóór de Austrasisch-Frankische kolonisatie is dus ruimschoots aanwezig. Een aanwijzing, dat dit in feite gebeurd is, vinden we in de drie kapitels van Oirschot, Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek, die vermoedelijk geleidelijk ontstaan zijn uit klerkencolleges.⁶⁵⁾ Deze klerkencolleges oefenden naar het Romeinse organisatiepatroon vanuit één centraal punt de zielzorg uit over een uitgestrekt gebied.

Aanvankelijk werd vanuit de civitas heel het stedelijk bestuursgebied verzorgd door een college van geestelijken, onder wie priesters, onder leiding van de bisschop. Maar vooral in het zuiden van Gallië werden al vroeg zelfstandige zielzorgeenheden opgericht buiten de bisschopsstad onder leiding van priesters, die door sommigen worden gezien als chorepiscopi, door anderen als priesters, die ongeveer dezelfde functie hadden als de latere aartsdiakens. In feite komen deze chorepiscopi (hulpbisschoppen) buiten de civitas voor vanaf de derde eeuw.⁶⁶⁾ Deze zielzorgeenheden werden enkel gevestigd, waar grotere bevolkingsconcentraties waren, en bedienden een uitgestrekt gebied. Zo stichtte Martinus in zijn bisdom Tours slechts zes zielzorgeenheden buiten de stad in de zes viel.⁶⁷⁾ De mogelijkheid van continuïteit vanaf de Romeinse tijd door de beschermde ligging van Taxandrië is reeds gememoreerd.

De afstand van Taxandrië tot de bisschopszetel was relatief groot, de verbinding gedurende de periode van de volksverhuizing problematisch. Dit kan aanleiding geweest zijn tot verzelfstandiging van deze christelijke gemeenschappen, die slechts een zeer los contact konden onderhouden met de bisschopszetel. In deze geïsoleerde omstandigheden zal de plaatselijke kerkelijke leiding ook een grote rol gespeeld hebben in het burgerlijk bestuur, zoals bekend is dat in Gallië tijdens het geleidelijk uiteenvallen van het Romeinse rijk de bisschoppen vaak ook de politieke leiding op zich hebben genomen. Zo zullen de zielzorggebieden van deze klerkencolleges, samenvallend met de hoofdbewoningsgebieden, na de Austrasisch-Frankische kolonisatie vanzelf de grondslag gevormd hebben voor het uit drie onderdelen bestaande Frankische graafschap. We kunnen nog iets van deze oersituatie beluisteren, als rond 1100 graaf Henrick 'advocatus Taxandriae' genoemd wordt. De Frankische kolonies zullen aanvankelijk vrij klein geweest zijn. Bij de schenkingen aan Willibrord rond 700 is er meestal slechts sprake

van enkele boerderijen.⁶⁸⁾ Door de Frankische kolonisten zullen nog nauwelijks kerken gebouwd zijn; alleen in Bakel is sprake van een - pasgebouwde - kerk.⁶⁹⁾ Dit is ook een aanwijzing, dat zij moesten kunnen terugvallen op kerkelijke centra, die reeds aanwezig waren.

In de documenten van de achtste eeuw zijn alleen de namen van die Frankische kolonies bewaard gebleven, waar schenkingen werden gedaan aan Willibrord of eventueel, zoals in Meerveldhoven,⁷⁰⁾ aan een abdij. Er zullen natuurlijk meer Frankische kolonies geweest zijn dan die aan Willibrord werden geschonken. Voor al deze kolonies, of ze nu in handen waren van particulieren of van een abdij, zal dezelfde kerk-politieke lijn gevolgd zijn. Zo gauw het enigszins rendabel kon zijn, werd ter plaatse een kerkje gesticht, dat eigendom bleef van de heer of van de abdij en door dezen bestuurd werd. Hierbij hadden de abdijen als blijvende entiteit natuurlijk een groot voordeel. Het kloosterlijk bezit bleef onverdeeld maar dat van particulieren viel bij deling dikwijls uiteen, zodat er ook wat betreft het bezit en beheer van de kerk meerdere gerechtigden waren. Van deze splitsingen hebben de abdijen en met name Postel geprofiteerd door met geduldig beleid geleidelijk de vele deelrechten op te kopen en daardoor uiteindelijk het geheel te verwerven.⁷¹⁾ Voor de abdijen bracht dit nog de profijtelijke mogelijkheid mee om een van hun kloosterlingen aan te stellen als pastoor, die niet enkel de zielzorg uitoefende maar ook toezicht hield op het materiële beheer van de kloosterlijke bezittingen. In feite hield dit in, dat in Taxandrië kerkelijk en politiek-economisch beheer voor een groot gedeelte samenvielen.

De kerkelijke centra, die reeds in de tijd van de Romeinse zielzorg-organisatievorm hun ontstaan vonden, Oirschot, Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek, zijn natuurlijk gesticht in de toenmalige bewoningscentra. Deze zijn echter op enige afstand gelegen van de bewoningscentra vóór de Romeinse tijd. We moeten daarvoor een verklaring vinden. Nu schrijft Caesar in zijn 'De bello Gallico' over een opstand in onze omgeving, begonnen met een overval op enkele kleinere Romeinse winterkwartieren en eindigend met een strafexpeditie door Caesar zelf, waarbij hij de bevolking uitroeit en hun woonplaatsen vernietigt. Wij kennen de stijl van legercommuniqué's, die ook zal gelden voor een propagandistische zelfverdediging als Caesar's onderhavige werk. Dit neemt echter niet weg, dat er bij een dergelijk Romeins optreden vele doden zullen zijn gevallen en zeker de wooncentra grondig vernietigt. Het is dan begrijpelijk, dat de aan vernietiging ontsnapte bevolking zich aanvankelijk niet op dezelfde plaats durfde te hervestigen, maar een woonplaats gekozen zal hebben op enige afstand en iets veiliger gelegen, vlak bij lager gelegen, moerassig gebied, waar men bij een eventuele nieuwe Romeinse actie gemakkelijk een veilige vluchtgelegenheid had. Zo heeft de overgebleven bevolking van de grootste en meest centrale woonkern, Oerle (Oer-lo), zich daar in eerste instantie niet durven hervestigen maar haar toevlucht gezocht in Oer-schoot, dus aan de rand van datzelfde bos, waar hoger gelegen

gebied overging in lager gelegen terrein, waarin men als ter plaatse bekend eventueel snel een veilig heenkomen kon vinden. Toen een klein deel van de bevolking zich na enige tijd weer op de oorspronkelijke locatie durfde vestigen, deed het ruime plein van Zandoerle enigszins grotesk aan, terwijl het relatief enge plein van Oirschot (het tegenwoordige Vrijthof plus het terrein, waar nu restaurant de Zwaan en aanpalende huizen staan) doet vermoeden, dat men Oirschot slechts als een voorlopige oplossing zag. Dikwijls is echter niets zo definitief als 'voorlopig'.⁷²⁾ Op dit centrale plein werd een kerk gebouwd, toen de bevolking het christendom aannam, zoals secretaris Gerard Goossens in 1633 optekende: 'Wy hebben by traditie, dat dese kerck onse ouders gebout hebben terwylen sy noch heydens waren'.⁷³⁾

Het is begrijpelijk, dat bij de Austrasisch-Frankische kolonisatie de belangrijkste kolonisten zich vestigden in de nabijheid van deze oorspronkelijke bewoning-sentra, daar de belangrijkste personen werden en door de Frankische koningen als bestuurders werden aangesteld en daardoor tevens 'advocati' werden van de reeds bestaande kerkelijke eenheden.

Parallel met het droger worden van het klimaat en de onderwerping van Noord-Nederland aan het Frankische rijk konden lager gelegen gebieden gecultiveerd en bewoond worden en breidden de belangrijkste Franken hun invloedssfeer in noordelijke richting uit en gingen uiteindelijk wonen op het meest strategische punt van hun invloedssfeer, aan de samenloop van de diverse Meierijse beken. Dit zal de verklaring zijn voor de verbindingen Hilvarenbeek-Herlaer en Oirschot-Vught, die elkaar kruisten, wat ons nog eens eraan herinnert, dat de grafelijke invloedssferen niet per se en overal aaneengesloten gebieden vormden.⁷⁴⁾

Uit het voorgaande is aannemelijk geworden, dat de band van Taxandrië met de bisschop van Luik nooit zo sterk is geweest. Het is dan ook voor de hand liggend, dat Taxandrië er geen behoefte aan had, om een politieke band met die bisschop aan te gaan, toen het Frankische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome desintegreerde. In die omstandigheden gingen de bisschoppen een grotere politieke invloed uitoefenen en in vele gevallen als landsheer optreden. Als Taxandrië er geen behoefte aan had, om een politieke band met zijn eigen bisschop aan te gaan, kon het niet verstandiger doen dan die politieke band te leggen met diens onmiddellijke superieur, de aartsbisschop van Keulen. Zo is het begrijpelijk, dat deze rond 1100 als landsheer van Taxandrië optrad. Hij zou echter moeten wijken voor de hertog van Lotharingen.

Het einde van Taxandrië

Na het verkrijgen van de hertogstitel van Lotharingen in 1106 hebben de Leuvense graven, later hertogen van Brabant, steeds getracht hun invloed uit te brei-

den over het vroegere rijk van Lotharius (Lothric). Een van de voornaamste onderdelen van hun program was het beheersen van Maas en Rijn. Dat hield in een doorstoot zowel in noordelijke als in oostelijke richting, waardoor de nieuwe hertog onvermijdelijk in conflict moest komen met de aartsbisschop van Keulen, die rond 1100 optrad als landsheer van Taxandrië,⁷⁵⁾ maar ook nog in de jaren 1239-1244 pogingen zou doen, om zijn macht en invloed in deze gebieden uit te breiden.⁷⁶⁾ Na een voortdurend switchen van de hertog in de politiek binnen het Duitse keizerrijk en Europa, na een voortdurend switchen ook van de aanhangers van de hertog en van de aartsbisschop zou de uiteindelijke beslissing vallen in de slag bij Woeringen in 1288. Wij willen ons echter met die strijd alleen bezig houden in zoverre deze Taxandrië en het gebied onmiddellijk ten noorden daarvan betreft, in feite dus het gebied, dat later de Meierij van 's-Hertogenbosch zou vormen.

De aartsbisschop van Keulen had het paard van Troje binnengehaald door zijn schenking van Orthen aan de hertog in 1114/1120.⁷⁷⁾ De hertog wilde niet alleen vaste voet hebben aan de samenloop van Dommel en Aa maar ook aan de Maas.

Deze poging van de hertogen richtte zich in eerste instantie op Lithoyen, waar zij kloosterlijk goed van de Sint-Remigius-abdij te Reims in beslag namen, dat zij echter in 1138 moesten teruggeven.⁷⁸⁾ Dit optreden van de Brabantse hertogen, die in deze jaren van keizer Koenraad III de voorgedij kregen over alle kloosters in hun gebied,⁷⁹⁾ veroorzaakte hij diverse abdijen en andere kerkelijke instellingen een koortsachtige activiteit om bevestiging van hun bezittingen te krijgen van paus, keizer en bisschop.⁸⁰⁾ Ondanks deze kerkelijke artillerie, die in stelling werd gebracht, staken de hertogen nog tweemaal de hand uit naar Lithoyen, maar moesten ze telkens onder dit geconcentreerd vuur terugtrekken: in 1160 en in 1200. Uiteindelijk slaagde hertog Hendrik I in 1201 erin Empel te kopen van de abdij van Crespin, waardoor het streven om vaste voet te hebben aan de Maas blijkbaar bevredigd was.⁸¹⁾ Na een eeuw keerde de rust terug aan dit front. Er werden dan ook geen nieuwe kerkelijke stukken in stelling gebracht.

Intussen zijn er geen documenten bewaard, die ons iets vertellen over de verhouding van de bevolking van Taxandrië tot de hertog, vermoedelijk een teken, dat hij daar nauwelijks moeilijkheden ondervond maar kon rekenen op de sympathie van de gewone man. De hertog zal zich overigens in deze fase weinig bemoeid hebben met de interne zaken van de streek, wat weer niet wegneemt, dat hij vermoedelijk al wel een vast plan in zijn hoofd had, om Taxandrië samen met de strook langs de Maas tot een afzonderlijke entiteit te maken binnen zijn machtsgebied. Ofschoon het nooit als zodanig beschouwd is, zou een document uit 1179 ons wel eens iets kunnen vertellen over deze hertogelijke plannen met wat later de Meierij van 's-Hertogenbosch zou worden. Het is een overeenkomst tussen hertog Godfried III van Leuven en graaf Philips van Vlaanderen aan-

gaande het huwelijk van Hendrik, de oudste zoon van de hertog, met Mathilde, een nicht van de graaf, waarin een heel apart voorbehoud wordt gemaakt. Er wordt namelijk bepaald, dat bij het overlijden van Godfried zijn zoon Hendrik, of eventueel diens nakomeling, Godfried zal opvolgen in het hertogdom 'praeter Urtinam et comitatum de Arscot' behalve in Orthen en het graafschap Arscot'. Naar mijn mening is hier bedoeld 's-Hertogenbosch (met het latere kwartier Maasland) en datgene wat daarvoor Taxandrië heette en daarna Eninge der Kempen. Dit vergt wel enige toelichting. Vooraf kan worden opgemerkt, dat voor een verband tussen 's-Hertogenbosch en het graafschap Aarschot moeilijk een reden is te bedenken en er daarentegen wel een duidelijk verband bestaat tussen 's-Hertogenbosch en Taxandrië, de Meierij in wording. Daar immers is de hertog druk doende een nieuwe bestuurlijke eenheid binnen zijn hertogdom te vormen. Het kan zijn, dat hij de Meierij van 's-Hertogenbosch in statu nascendi eventueel wil kunnen bestemmen voor een van zijn andere zonen. Dan is echter wel nodig, dat we 'comitatus de Arscot' lezen alsof er stond 'comitatus de Orscot'. Dit lijkt een brutale veronderstelling. Ik zou ze echter niet hebben durven debiteren, als er geen aanleiding, zwart op wit, voor aanwezig was. Vooraf weer: in de Oirschotse tongval ligt de uitspraak van 'Arscot' en 'Orscot' fonetisch zo dicht bij elkaar, dat de namen door buitenstaanders gemakkelijk verward kunnen worden. In feite is de naam van Oirschot door de Brabantse kanselarij ooit meer geschreven als 'Arscot'. Dit is gebeurd in 1372 in een akte van overeenkomst tussen verscheidene Brabantse schepenbanken.⁸³⁾ In deze akte komt tweemaal de naam 'Arscot' voor, zoals uit de context blijkt, één keer voor Aarschot en één keer voor Oirschot, terwijl ook het Oirschotse schependomszegel aan de akte gehecht is geweest. Als de Brabantse kanselarij in 1372 Oirschot kan schrijven als 'Arscot', terwijl er een Oirschotse vertegenwoordiger aanwezig was om de akte te bezegelen, kan dit in 1179 ook gebeurd zijn.

Er blijft nog een vraag te beantwoorden, of het wel mogelijk is, dat 'het graafschap Oirschot' gebruikt is als naam van Taxandrië. Nu vermeldden we reeds, dat er in de akte van 1100/1110 drie comites genoemd werden,⁸⁴⁾ terwijl er ook al sprake was van 'advocacia de Pedele'⁸⁵⁾ en 'comitatus de Roda'⁸⁶⁾ Het is dan ook niet onmogelijk, dat 'comitatus de Orscot' voor 'comitatus Campinie' staat, wat zou weergeven, wat later genoemd wordt 'de Eninge der Kempen'.

Ofschoon Taxandrië in de twaalfde eeuw nog niet onbetwist in handen van de Leuvense hertog was, waagde hij het toch om aan het einde van die eeuw de nieuwe stad te stichten, die hij bedoelde als 'een veste ende een slot' aan zijn noordgrens. Deze stichting was niet alleen in de militaire maar ook in de regionale politiek van de hertog een belangrijke zet: het begin van een campagne tot losmaking van de opkomende handelscentra in de Eninge der Kempen van de lokale adel.

Op militair terrein gaf Gelre, geruggesteund door Keulen, aanvankelijk nog enig tegenspel, maar in het vredesverdrag 'forma pacis et concordie' van 1195 tussen de hertog en de graaf van Gelre was wel duidelijk, dat de hertog het voor het zeggen had.⁸⁷⁾ Ook de keizer had respect voor de hertog, zoals blijkt uit de tol-vrijdom op de Rijn, die hij gaf aan 's hertogen nieuwe stad.⁸⁸⁾ Latere schermutselingen tussen de hertog en Gelre werden naar de wil van de eerste geregeld zoals in 1200/1201⁸⁹⁾ en na de Gelderse overval op Tiel en Orthen in 1202/1203.⁹⁰⁾ In dit laatste accord gaf de graaf van Gelre al zijn aanspraken op Megen en de Eninge der Kempen op ten bate van de hertog.⁹¹⁾ Ondanks het vriendschappelijk accord van 1222/3 tussen de aartsbisschop van Keulen en de hertog,⁹²⁾ legde de aartsbisschop enkele jaren later tegenover de graaf van Vlaanderen een verklaring af, die door de hertog slechts als een onvriendelijke daad beschouwd kon worden en die inhield, dat de graaf van Gelre 'comiciam de Kernpine et advocadum de Pedele' van hem in leen hield.⁹³⁾ De bedoeling van deze demarche van de aartsbisschop zal geweest zijn om druk uit te oefenen op de hertog, die klaarblijkelijk nog een schuld had aan de graaf van Gelre. Deze schuld van 2000 mark, die de hertog beloofd had aan graaf Gerard IV van Gelre voor het afstaan van zijn aanspraken op het graafschap Rode, werd d.d. 1231.11.11 vereffend met diens zoon, Otto II, over wie de hertog de voogdij had uitgeoefend.⁹⁴⁾ Hiermee was de militaire en politieke strijd tussen de hertog en de graaf van Gelre (en de aartsbisschop van Keulen op de achtergrond) betreffende Taxandrië beslist. De later weer oplaaierende strijd zou voornamelijk Limburg betreffen.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat de militair-politieke strijd om Taxandrië door de hertog voornamelijk gevoerd is moeten worden met de graaf van Gelre, die voor de aartsbisschop van Keulen de kastanjes uit het vuur moest halen. De hertog voelde zich op het eind van de twaalfde eeuw voldoende meester van de situatie, maar een definitieve regeling kostte nog tijd en moeite. Na de brute overval door Gelre in samenwerking met Holland op Tiel en Orthen en de daarop volgende nederlaag van beiden was de zaak in principe beslecht. De financiële gevolgen, waarvoor mogelijk inkomsten uit Peelland aan Gelre in pand waren gegeven, werden afgerond in 1231, zodat de hertog kon gaan denken aan de consolidatie van het verworven gebied binnen zijn hertogdom.

Taxandrië wordt Meierij

Voor de consolidatie van Taxandrië binnen zijn wordende hertogdom bewandelde de hertog verschillende wegen die tot hetzelfde doel leidden. Het voornaamste middel, om het hertogelijk gezag over Taxandrië te doen gelden, was het uitschakelen van de lokale adel als zelfstandige bestuurlijke factor. De lokale heren, die zich naar de wensen van de hertog wilden schikken, werden ingeschakeld in het hertogelijke ambtelijke apparaat. De onwilligen zouden uiteindelijk

in een harde confrontatie worden uitgeschakeld, maar indien mogelijk bewandelde de hertog liever een geleidelijke weg door het inschakelen van twee bondgenoten: de abdijen en de gewone man.

Als door keizer Koenraad III aangestelde oppervoogd over alle kloosters in zijn gebied kon de hertog eventuele wereldlijke bestuurlijke rechten voor de abdijen uitoefenen. Een schenking of verkoop aan een Brabantse abdijs was dus min of meer een versterking van de hertogelijke macht. Nu moeten we ons wel realiseren, dat schenkingen aan een abdijs niet al te strikt genomen moeten worden. Men wilde graag als weldoener te boek staan. Aan vele 'schenkingen' zal een tegenschenking zijn voorafgegaan of erop gevolgd. De favoriete abdijen van de hertog waren de Gertrudis abdijs te Leuven en Tongerlo. De locale heren hadden de meeste connecties met Postel, Averbode, Tongerlo en Berne.⁹⁵⁾ Vele min of meer als schenkingen geformuleerde verkopen door locale heren aan abdijen zullen we moeten zien als het kiezen van de veiligste weg. Van de abdijen kon men meer tegenprestatie verwachten dan van de hertog zelf.

De tweede weg van de hertog was het inpalmen van de gewone man door deze vrij te maken van de bestuurlijke bemoeienis van de locale heren, een bezigheid waarvan hij gebruik begon te maken op het moment dat de militair-politieke strijd beslecht was. Ofschoon de 'libertas' vrijheid' die de hertog verleende nog steeds hardnekkig 'stadsrecht' genoemd wordt - tegen mythen helpen nu eenmaal geen argumenten - heeft ze op zich met 'stad' niets te maken. Natuurlijk was het de hertog wel welkom, als zo'n vrijheid haar gebied ging omwallen en omgrachten. De hertog verkreeg daardoor gratis een militair verdedigbare plaats en dat was in Brabant een stad, maar de oude agrarische centra waren niet zo gek, dat ze daar intrapten. Een verdedigbare plaats trok altijd oorlog aan, wat ernstig nadeel meebracht voor de omgeving. De oude centra, die eventueel slechts een klein gedeelte van hun gebied konden omwallen, zouden daardoor de meerderheid van hun eigen inwoners buiten de omwalling ernstig benadelen. Zo gaf de hertog de 'libertas' voor Rode slechts aan een klein gebied rondom het marktveld in een bocht van de Dommel, een terrein dat uitstekend in een sterk verdedigbare vesting was om te toveren. Toen de inwoners van Rode niet toehapten, breidde de hertog de 'libertas' uit tot het hele gebied. De nieuw-ontstane, in oppervlakte kleine, centra van ambacht- en handelslui konden dit wel riskeren en werden zodoende de nieuwe steden. De hertog gaf dezelfde 'libertas' vrijheid' als 's-Hertogenbosch had in 1230 aan Oisterwijk⁹⁶⁾ en in 1232 aan Eindhoven⁹⁷⁾ en Sint-Oedenrode⁹⁸⁾ en verkreeg daardoor zoal geen militaire dan toch morele steunpunten.⁹⁹⁾

Slechts weinige van de locale heren hebben het laten aankomen op een rechtstreekse confrontatie met de hertog. Blijkens de verlening van de 'libertas' aan Sint-Oedenrode in 1232 waren de heren van Rode, graven van Peelland, door de hertog reeds opzij geschoven bij de beslechting van de strijd met Gelre in 1231 of

eerder. Er blijkt nadien ook niets meer van een 'heerlijk' optreden door dezen. De heren van Herlaer-Hilvarenbeek, vermoedelijk graven van het westelijk deelgraafschap van Taxandrië kozen voor samenwerking met de hertog. Zo trad Dirk van Herlaer reeds in 1214 op als getuige voor de hertog¹⁰⁰⁾ en gaf weer een Dirk van Herlaer samen met de hertog voorschriften voor het kapittel van Hilvarenbeek in 1246.¹⁰¹⁾ Ook later hadden verschillende leden van de familie van Herlaer vriendschappelijke en ambtelijke relaties met de hertogen.

Leden van de familie van Altena- van Horne, die hun voornaamste belangen hadden aan de grenzen van het hertogelijk gebied, trachtten enigszins op afstand te blijven en toch op goede voet te staan met de hertog. Zo stond Dirk van Altena in 1232 de heerlijkheden Waalwijk en Drunen af aan de hertog.¹⁰²⁾ Minder belangrijke locale heren kozen veelal de weg via de kloosters, zoals reeds is gememoreerd.

De confrontatie tussen de hertog en zijn voornaamste opponent, Boudewijn van Vught, graaf van Taxandrië, met funeste gevolgen voor de laatste is behandeld in het vorige nummer van Campinia. Daarmee was 's hertogen doel, de omvorming van Taxandrië met een strook langs de Maas tot Meierij van 's-Hertogenbosch, in wezen bereikt.

In Oirschot bleven de afstammelingen van de jongere tak der graven van Taxandrië nog tot 1320 als plaatselijke halfheren naast de hertogen functioneren, vermoedelijk in een harmonie met wisselende accoorden en dissonanten, totdat Wouter van Oirschot onder politieke en financiële druk zijn halve heerlijkheid verkocht aan Rogier van Leefdaal.

In Hilvarenbeek oordeelde Gerard van Horne, opvolger van de van Herlaer's na koop van Gerard van Loon, die via de vrouwelijke lijn was opgevolgd, het verstandiger de samenwerking met de hertog op een elegante manier te beëindigen. Dit alles is reeds in enkele afleveringen van Campinia beschreven.

Samenvatting

Niet alleen door de naam maar ook door de realiteit Taxandrië wordt een millennium overbrugd.

Van de streek, die Plinius beschrijft als Taxandrië en die globaal wordt begrensd door Demer, Dijle, Rupel, Schelde, Maas en Peel, was in de prehistorische en ook in de Romeinse tijd de bevolking in hoofdzaak woonachtig in het oostelijk deel. De Franken, die zich daar rond 300 vestigden en door de Romeinen als bondgenoten werden erkend, gaven wel hun naam aan de bevolking maar bleven er een minderheid. Tijdens de desintegratie van het Romeinse rijk in west Europa infiltreerden de Noordzeevolkeren de westelijke helft van Taxandrië en

vormden daar twee gouwen, Rien en Strien, terwijl door de gunstige omstandigheid van isolering de oostelijke helft temidden van de onrust der volksverhuizing vrijwel ongemoeid bleef. Door het opkomende Merovingische rijk werd Rien op de Noordzee-volkeren veroverd, maar de onderwerping van Strien werd pas bereikt door de Austrasische Franken, die in de oostelijke helft van Taxandrië meerdere kolonies vestigden, om van daaruit west- en noordwaarts het Frankische rijk uit te breiden.

De drie oerparochies, Oirschot, Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek, vormden de basis voor het Frankische graafschap Taxandrië, als overkoepeling van drie kleine graafschappen onder leiding van de Frankische heren der hoofdplaatsen, die toen de gelegenheid zich voordeed een meer strategische vestigingsplaats kozen aan de samenloop der Meierijse riviertjes.

Bij de desintegratie van het Frankische rijk na Lodewijk de Vrome kwam Taxandrië onder de aartsbisschop van Keulen als landsheer, maar het had weinig moeite om te kiezen voor de opkomende graaf van Leuven, hertog van Lotharingen, als landsheer met name toen Keulen zijn autoriteit delegerde aan de graven van Gelre.

Met de adel van Taxandrië had de hertog meer moeite, maar uiteindelijk werd deze geïntegreerd in het hertogelijk apparaat of uitgeschakeld.

Dit alles betekende tevens het einde van Taxandrië althans als naam. Als we terugkijkend ons afvragen, waarom de hertog de naam Taxandrië niet wilde gebruiken, ligt het antwoord voor de hand. Een oeroud graafschap, stammend uit de Romeinse tijd, met een eigenheid die eeuwen had getrotseerd, een natuurlijke harmonische eenheid die temidden van alle wisselvalligheden zichzelf gebleven was, zou evenals het markgraafschap Antwerpen te geprononceerd overkomen, wanneer het onder zijn eigen naam als deel werd opgenomen in het geheel van zijn wordend hertogdom. Maar al verloor Taxandrië zijn naam, zijn innerlijke wezen heeft het door de eeuwen heen behouden.

NOTEN

1. Plinius, *Naturalis Historia* IV, 106. Aldus als meest aanvaarde tekst gegeven in A.W. Byvanck, *Excerpta Romana*. De bronnen der Romeinse geschiedenis in Nederland, dl. I, Den Haag 1931, blz. 144.
2. D.P. Blok, 'Teisterbant' in *Mededelingen der koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen*, afd. letterkunde, nieuwe reeks, deel 26, Amsterdam 1963, blz. 459.
3. Byvanck, *Excerpta I*, 1, blz. 429.
4. Byvanck, *Excerpta II*, blz. 1138 en 1260.

5. J. Vannérus, 'Tessengerloo et la Taxandrië' in *Feestbundel H.J. van de Wijer*, ed. H. Draye, Leuven 1944, blz. 399 e.v.
6. Naamkunde jrg. 7 (1985), afl. 1-2, blz. 17 e.v.
7. Vriendelijke mededeling van mijn Leuvense studiegenoot K. Mannaerts te Mechelen.
8. Godefridus Wendelinus, *Leges Salicae illustratae*, Antwerpen 1649, blz. 79 - 83.
9. G. Beex, 'Verspreiding van de prehistorische landbouwculturen in de Kempen', in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen I*, Oisterwijk 1960, blz. 13 - 18.
10. Drs. W.H.Th. Knippenberg, 'Romeinse wegen in Noord-Brabant', in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen II*, Oisterwijk 1961, blz. 31 - 93.
11. Voornamelijk in de publicaties over de gemeenten in Veldhoven en in Oirschot in recente nummers van *Campinia*. Wij hopen bij gelegenheid alle historische aanwijzingen hiervoor in één overzicht bij elkaar te zetten.
12. K.A.H.W. Leenders, *Verdwenen venen*. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van de thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen-Turnhout-Geertruidenberg-Willemstad; 1250 - 1750, Brussel 1987, Id., 'Verdwenen venen en ontbrekende archeologica', in *Noord-Brabants historisch jaarboek 4*, 1987, blz. 9 - 22.
13. W.J. de Boone, *De Franken van hun eerste optreden tot de dood van Childerik*, Amsterdam 1954, blz. 39.
14. *Ibid.*, blz. 43.
15. A.W. Byvanck, *Nederland in den Romeinschen tijd*, Leiden 1943, deel II, blz. 712.
16. *Ibid.*, blz. 647 e.v.
17. De passage is o.a. te vinden bij Vannérus, *Tessengerloo*, blz. 400 en luidt: *Petit primos omnium Francos, eos videlicet quos consuetudo Salios adpellavit, ausos olim in Romano solo apud Taxandriam locum habitacula sibi figere prelicenter*'.
18. Byvanck, *Nederland II*, blz. 648.
19. Byvanck, *Nederland II*, blz. 649.
20. D.P. Blok, *De Franken in Nederland*, Bussum 1974, blz. 19.
21. *Ibid.*
22. *Ibid.*, blz. 18.
23. *Ibid.*, blz. 20. Deze mening wordt ook gedeeld door Rey, steunend op het onderzoek van Biühner en 13Ohme.
24. Blok, *De Franken*, blz. 22.
25. B.H. Stolte, 'Brabant in de Romeinse tijd', in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen II*, Oisterwijk 1961, blz. 28.
26. Gregorius van Tours schrijft over hen, steunend op hun eigen mondelinge overlevering, in zijn *Historia Francorum*: Byvanck, *Excerpta I*, blz. 524 - 528.
27. De Boone, *De Franken*, blz. 10.
28. Byvanck, *Excerpta I*, blz. 526.
29. Blok, *De Franken*, blz. 22.
30. Tongeren '*civitas ampla et copiosa*'. De ommuurde stad was vele malen groter dan Maastricht of Bavai. J. Mertens, *Enkele beschouwingen over Limburg in de Romeinse tijd*, (*Archeologica Belgica 75*), Brussel 1964, blz. 36 e.v.
31. De Boone, *De Franken*, blz. 11 e.v.
32. Byvanck, *Nederland II*, blz. 667.

33. Blok, De Franken, blz. 27.
34. De Boone, De Franken, blz. 148.
35. Ibid.
36. E. Zoilner, Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts, München 1970, blz. 51.
37. De Boone, De Franken, blz. 150. Een specimen van dit opdringen van het Noordzee-rijk is waarschijnlijk de door de archeologen geconstateerde hernieuwing van het gebruik van lijkverbranding in de zesde en zevende eeuw in westelijk Nederland, Vlaanderen en Duitsland. Blok, De Franken, blz. 27.
38. Zie noot 30.
39. Blok, De Franken, blz. 22.
40. Blok, De Franken, blz. 25 - 27.
41. Blok, Teisterbant, blz. 453 - 479.
42. P.Th.J. Kuyer, 'Enige beschouwingen met betrekking tot het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch', in *Varia Historica Brabantica III*, 's-Hertogenbosch 1969, blz. 17.
43. M. Gijsseling, 'De oudste toponomie in de Kempen', in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen I*, Oisterwijk 1960, blz. 20.
44. Blok, Teisterbant, blz. 463.
45. Strijen is 'hypercorrect': Gijsseling, De oudste toponomie, blz. 20.
46. Vannérus, Tsenderloo, blz. 426.
47. Blok, Teisterbant, blz. 456 e.v.
48. Herentals, Noorderwijk, Itegem en Lier: Vannérus, Tsenderloo, blz. 498 e.v.
49. Gijsseling, Toponomie, blz. 20.
50. Denk aan de Groot-Kempische cultuurdagen in Hilvarenbeek en Het centrum voor studie van land en volk van de Kempen, dat om het jaar zijn congres houdt in België en in Nederland.
51. Geertruidenberg en Alphen? (grensgeval): Vannérus, Tsenderloo, blz. 408.
52. Blok, Teisterbant, blz. 463.
53. Blok, De Franken, blz. 32.
54. A.M. Frenken, Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot, 's-Hertogenbosch 1956, blz. 12 e.v.
55. Deze opmerking is gemaakt en genoteerd bij de gedachtenwisseling over de inleiding van Dr. M. Gijsseling, 'De oudste toponomie in de Kempen', in *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen I*, blz. 21.
Blok wil in plaats van Inguaeoons liever Noordzee-Germaans gebruiken voor de taal, waar ook de Hollandse, Zeeuwse en Vlaamse dialecten bijhoren. Blok, De Franken, blz. 27.
56. In 710 Hoksent, in 712 Levetlaus, in 726 Waalre: H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I De Meierij van 's-Hertogenbosch, 's-Gravenhage 1979, nrs. 4, 6 en 9.
57. Vannérus, Tsenderloo, blz. 408 - 414 geeft een opsomming van de plaatsen, die in oude documenten als behorend tot Taxandrië genoemd worden.
58. Blok, Teisterbant, blz. 457.
59. Blok, Teisterbant, blz. 463.
60. Camps, Oorkondenboek, nrs. 4,5,6,9,11,13,14,15,16,24.

61. Camps, Oorkondenboek, nrs. 1 en 18.
62. Vannérus, Tsenderloo, blz. 411.
63. Camps, Oorkondenboek, nr. 34.
64. Blok, Teisterbant, blz. 457.
65. Frenken, Documenten, blz. 18 en 99.
66. J. Verbesselt, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw I, De wording der parochiën, Zoutleeuw 1950, blz. 44.
67. Ibid., blz. 49.
68. Camps, Oorkondenboek, nrs. 3,4,5,6,10. De laatste is een schenking aan Echternach. In nr. 2 is de omschrijving vaag: 'omnia patrimonia sua"heel zijn vaderlijk erfdeel', waarschijnlijk goederen omvattend gelegen onder Ruimel, Gemonde en Teede, drie gehuchten bij Sint-Michiëlgestel.
69. Camps, Oorkondenboek, nr. 8.
70. Camps, Oorkondenboek, nr. 11.
71. Hoe Postel in het bezit kwam van Oerle werd door mij beschreven in 'De waarheid omtrent de schenking van Oerle aan Postel', in *Campinia* jrg. 15 (1985), blz. 51 - 70. Ook Zonderwijk, een parochie die oorspronkelijk wel aan het Oirschotse kapittel toebehoorde maar voor een belangrijk deel in handen van particulieren kwam, werd door Postel in vele stukjes opgekocht, zoals door mij beschreven in 'Hoe Postel Zonderwijk veroverde', in *Campinia* jrg. 9 (1979), blz. 74 - 81 en 122 - 129.
72. Beide namen zijn samenstellingen bestaande uit twee begrippen. Oer zou volgens Gijsseling te maken hebben met oer-os, maar kan o.i. teruggaan op het begrip oer of oir, dat iets groots, belangrijks, ouds of oorspronkelijks aanduidt en dat hier het best verstaan kan worden als 'groot' of 'centraal'. Loo wordt gewoonlijk weergegeven als 'bos', maar betekent eigenlijk 'open plek in het bos' en wordt meestal gebruikt voor een bewoonde open plek in het bos. Schoot, later verkort tot schot, duidt op een uitloper van hoger gelegen gebied in lager gelegen, dikwijls moerassig gebied.
73. *Acta scabinorum* van 1633, fol. 215 e.v.
74. Blok, Teisterbant, blz. 457.
75. Camps, Oorkondenboek, nr. 34, besproken in ons artikel 'De heren van Oirschot van 1100 tot 1320' in het vorige nummer van *Campinia*.
76. H.P.H. Jansen, *Kalendarium. Geschiedenis van de lage landen in jaartallen*, Utrecht/Antwerpen 1977, blz. 42.
77. Camps, Oorkondenboek, nr. 36.
78. Camps, Oorkondenboek, nrs. 39 en 41.
79. Jansen, *Kalendarium*, blz. 41.
80. Tussen 1100 en 1200 zijn niet minder dan 24 oorkonden bewaard, waarin het bezit van kloosters in onze regio werd bevestigd door de paus: Camps, Oorkondenboek, nrs. 33,35,37,38,42,43,45,49,51,56,57,61,62,63,64,70,71,72,74,75,76,78,79,82; 5 door de keizer: nrs. 40,44,46,47,55; en 5 door de bisschop van Luik: nrs. 48,50,58,65,66.
Hoe ernstig deze doorstoot in noordelijke richting werd doorgezet, blijkt wel daaruit, dat zelfs Tiel tijdelijk tot het hertogelijk gebied heeft behoord: Camps, Oorkondenboek, nr. 97. Vergelijk ook: Dr. P.C. Boeren, Een Nederlandse wacht

- aan de Rijn, Amsterdam 1942, blz. 123 e.v.
81. Camps, Oorkondenboek, voor 1160: nrs. 59 en 60.
1200: nr. 90.
1201: nr. 93.
82. Camps, Oorkondenboek, nr. 73.
83. S.W.A. Drossaers, Het archief van den Nassauschen domeinraad 1, 's-Gravenhage 1948, regist nr. 692.
84. Camps, Oorkondenboek, nr. 34.
85. Camps, Oorkondenboek, nr. 148.
86. Camps, Oorkondenboek, nr. 153.
87. Camps, Oorkondenboek, nr. 83 met het zeer gedegen commentaar.
88. Camps, Oorkondenboek, nr. 84.
89. Camps, Oorkondenboek, nr. 92.
90. Camps, Oorkondenboek, nrs. 97, 98 en 99.
91. Camps, Oorkondenboek, nr. 99: '... comes renuntiavit omni iuri, quod se dicebat habere in Megen, item omne ius quod idem comes se asserebat habere in unitate totius Cempinne, que unitas vulgariter 'eninge' dicitur, ipsum, ducem habere permisit
92. Camps, Oorkondenboek, nr. 123.
93. Camps, Oorkondenboek, nr. 148.
94. Camps, Oorkondenboek, nr. 153.
95. Camps, Oorkondenboek, wemelt van deze transacties in de dertiende eeuw. Diverse voorbeelden zijn behandeld in onze aangehaalde artikelen over Zonderwijk en Oerle.
96. Camps, Oorkondenboek, nr. 150.
97. Camps, Oorkondenboek, nr. 165.
98. Camps, Oorkondenboek, nr. 166.
99. De zeer aparte situatie van Oirschot en Hilvarenbeek, die beide 'vrij- en heerlijkheid' en wel gedeelde heerlijkheid waren en die zich nooit beroepen hebben op een verlening van die vrijheid door de hertog of iemand anders, verdient nog een afzonderlijke studie, die wij later hopen te ondernemen.
100. Camps, Oorkondenboek, nr. 111.
101. Camps, Oorkondenboek, nr. 217.
102. Camps, Oorkondenboek, nr. 155.

II. DE GENEZING VAN OOGZIEKTEN DOOR HET DOMINEESGEZIN KREMER

Jacq. F.C.M. Bijnen

Tijdens onze speurtocht in de archieven naar gegevens over de geschiedenis van de gereformeerden en hervormden in Veldhoven I), troffen we een aantal notities aan die informatie geven over een uitzonderlijke activiteit van dominee Arnold Kremer en zijn drie kinderen.

Ds. Kremer was op 5 april 1818 in Veldhoven bevestigd en hij zou er tot aan zijn dood, op 17 mei 1840, de predikantsplaats vervullen. Hij bezat de bijzondere gave en de kennis om lijders aan oogziekten van hun kwaal te verlossen. Aan zijn kinderen, Johan Leonard Arnold (geb. 1798), Johannes Henricus Cornelis (geb. 1799) en Johanna Maria Christina (geb. 1803), had hij, toen hij wat ouder werd, zijn kennis van de ooggeneeskunst overgedragen.

Uit de archiefstukken vernemen we voor het eerst iets over de gave van Ds. Kremer in 1837. Dan blijkt dat intussen ook zijn kinderen zich beijveren in de genezing van oogziekten. In die tijd is de faam van de familie Kremer zover verbreid dat vele tientallen personen zich voor behandeling aandienen.

Voorals zoon Johan, die predikant was in Heeze, behandelde toen "*... ene groot aantal personen van allerlei stand uit onderscheiden steden en dorpen en plaatsen van ons rijk -gelijk ook uit Pruissen en Belgien- die met oogziekten behebt waren*"²⁾.

In dat jaar was het aantal vreemdelingen dat zich onder zijn behandeling stelde circa 80 à 100.

In Veldhoven werden in dat jaar door de dochter van Ds. Arnold Kremer, in een speciaal daarvoor ingericht lokaal, ruim 50 personen "*..... die aan oogziekte sukkelen ...*" menslievend verpleegd³⁾.

Vanzelfsprekend bleven deze oogkundige activiteiten van de familie Kremer niet onopgemerkt door de overheid. In 1836 had de "Commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht in de provincie Noord-Brabant" aan Ds. Johan Kremer een verbod opgelegd om met zijn geneeskundige praktijken voort te gaan⁴⁾. Een gevolg hiervan was dat vele ooglijders zich in "*smeebeden*" tot koning Willem I wendden om dit verbod op te heffen. De gouverneur van Noord-Brabant kreeg opdracht een onderzoek in te stellen. Ds. Johan Kremer verklaarde onder meer dat de kennis in het behandelen van oogziekten "*..reeds lang in onze familie bekend is..*"⁵⁾. Deze kennis bestond, zo deelde hij mede, echter niet uit één geheim middel, maar uit een hier te lande onbekende en niet gevolgde geneeswijze.

Het onderzoek viel gunstig uit en Ds. Johan Kremer mocht zijn praktijk hervatten. Kort nadien, in mei 1838, kwam er een onderzoek naar de praktijk van zijn

vader Ds. Arnold Kremer. De burgemeester van Veldhoven kreeg van de "Provinciale Commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht", opdracht na te gaan of "*Predikant Kremer zich onledig zoude houden met het behandelen van oogziekten en daarvoor geneesmiddelen toediende*". Op 1 juni 1838 rapporteerde de burgemeester dat Ds. Kremer, op de desbetreffende vraag van de commissie, bevestigend had geantwoord; daaraan toevoegend "*...dat hij, niet in navolging van deszelfs zoon, den Predikant te Heeze, maar reeds vroeger, oogzieken met gewenschte gevolgen, zonder ooit aan iemand eenig ongeluk te hebben toegebracht, heeft behandeld; en thans nog met zijner twee hier zijnde kinderen, in dit liefdewerk, belangloos bezig is*"⁶⁾.

Dit, aldus het rapport, omdat Ds. Arnold Kremer van mening was dat zijn werk als één en hetzelfde met dat van zijn zoon te beschouwen was. Daarom had hij zijn werkzaamheden, in de tijd dat het verbod aan zijn zoon was opgelegd, gestaakt. Maar toen hem op 16 januari 1837 het bericht bereikte dat dit verbod was opgeheven, had Ds. Kremer met zijn nog thuiswonende zoon en dochter, evenals zijn zoon te Heeze, dit liefdewerk hervat. Op grond van de uitspraak van de commissie van onderzoek, zou hij de behandeling van oogziekten, belangeloos en zonder enige beloning, blijven voortzetten, lezen we in de slotzin van het rapport.

Onder diegenen die zich lieten behandelen bevonden zich opvallend veel militairen. Waarschijnlijk hadden zij tijdens de Belgische opstand (1830-1839) door slechte en eenzijdige voeding een oogziekte opgelopen.

Mogelijk behoorde Marinus van Dommelen tot deze groep. Hij was blind en huwde in 1840 als gepasporteerd (= uit de dienst ontslagen) militair met Cornelia Hanewinkel uit Veldhoven. Zij vestigden zich, in 1844, in een arbeidershuis op Zonderwijk, dat door de Maatschappij van Welstand voor hen was aangekocht. Ook Peter Koole, eveneens een blinde uit de dienst ontslagen militair, kwam in Veldhoven wonen. Hij huwde in 1845 met Antonetta Senty. Zij was de dochter van de weduwe Senty-de Ruiter, die op de Broek (nu Dorpsstraat) een herberg exploiteerde waarin vele patiënten tijdens hun behandeling verbleven⁷⁾.

Na de dood van Ds. Arnold Kremer bleef zijn dochter, die in 1839 was gehuwd met Petrus Joachim Herzal von Kempten, de behandelingen voortzetten. In een in het gemeentearchief van Veldhoven bewaard gebleven briefje, verklaarde zij, op 24 januari 1843, dat zij de kannonier Fietzij had behandeld en dat zijn ogen "*...zonder buitengewone ongelukken, na verloop van enigen tijd, volkomen hersteld zullen zijn*"⁸⁾.

Zoon Johannes Henricus Cornelis, vonden wij in het archief terug als eerste luitenant bij de Mobiele Schutterij. Hij was ongehuwd en woonde tot oktober 1840 in Veldhoven.

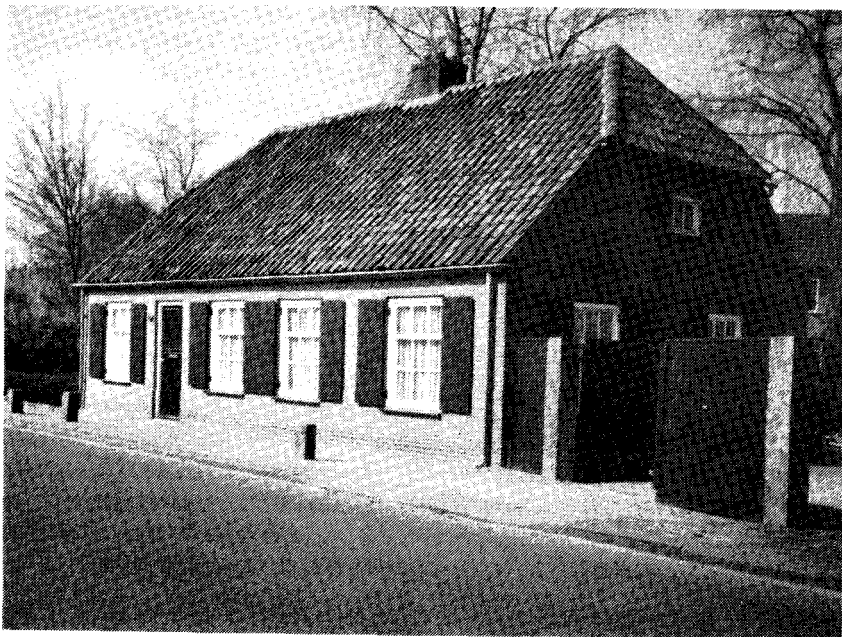
Over het werk van Ds. Kremer is veel meer bekend. In een aantal boeken, is, door zowel voor- als tegenstanders, over zijn geneeswijze uitvoerig gepubliceerd. Onder meer in een 68 pagina's tellend boekje "*De genezing der oogziekten door den weleerwaarden J. L.A. Kremer Az., hervormd predikant te Heeze, provincie Noord-Brabant*", uitgegeven te 's-Gravenhage, 1842. Exemplaar in de bibliotheek van het Streekarchief Regio Eindhoven-Kempenland, te Eindhoven. Hij werd bij Koninklijk Besluit van 6 december 1846 benoemd tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw. In de leeftijd van 68 jaar, nog steeds predikant zijnde te Heeze, overleed hij op 17 juni 1867.

NOTEN:

1. Zie aankondiging in *Campinia* 19 (1989), -p.184.
2. *Kronijk door Hendrik Godefridus van Moorsel*, uitgegeven en toegelicht door P. Dominicus de Jong O.C.R., Achelse Kluis, 1953, -p.44.
3. R.A.N.B., Archief van de Mij. van Welstand, Verslagen van de inspectie naar de toestand van de bezittingen en ondersteuning van de Maatschappij, 1830-1956, [inv. nr.](#) 303, jaar 1837.
4. Brock, M., De Ogendominee; In: *Heemkronijk*, driemaandelijke uitgave van de Heemkundige Kring Heeze, Leende, Zesgehuchten, 26(1987), -p. 115.
5. Smit, C.S., Toch nog weer Ds. Kremer; In: *Heemkronijk* 27(1988), -p.6.
6. S.A.R.E.K., Oirschot: O.A.A. Veldhoven 1517-1921, inv. nr. 2928.
7. Zie noot (3), inv. nr. 303, jaar 1837 en inv. nr. 311, jaar 1845.
8. Zie noot (6), inv. nr. 2933.

Huis "De Nachtegaal" (1936)

*Zelfde huis (1980)
(Beide foto's uit particulier bezit)*

III. HUIZEN EN HUN BEWONERS TE OIRSCHOT VAN DE ZEVENTIENDE TOT DE TWINTIGSTE EEUW

door C. Scholten

65. HUIJS "DE NACHTEGAAL", Oude Grintweg 52 (sectie F 6455)

De kadastrale leggers van de gemeente Oirschot geven de volgende eigenaren:

- A. HENDRIK VAN OVERDIJK**, wever door erfdeling 02.05.1840
sectie F 234: bouwland
grootte: 57 R 40 E
1847 splitsing van sectie F 234 in:
sectie F 1986: bouwland, 50 R, 30 E verkoop naar art. 1369
sectie F 1987: bouwland, 6 R, 40 E
sectie F 1988: huis 0 R, 70 E stichting
1855 naar artikel 2086
(artikel 1121, volgnrs. 1,5,6,7,8, en oud notarieel archief
[inv. nr. 5237](#), akte nr. 1066.)
- B. JAN TIMMERMANS**, klompenmaker te Vlijmen 1855
sectie F 1987: bouwland
grootte: 6 R, 40 E
sectie F 1988: huis
grootte: 70 E
verkoop: 15.04.1861
(art. 2086, volgnrs. 1,2 en oud notarieel archief inv. nr. 2017, akte 729)
- C. GERARD DE WERT**, landbouwer 1861
(overl. 02.11.1889)
omschrijving en grootte als onder **B**
In een voorlopige verkoopakte 03.03.1875, oud notarieel archief
inv. nr.2024, akte nr. 41, wordt dit pand als volgt omschreven:
"Ene bouwman's woning genaamd "DE NACHTEGAAL" met stal, schuur
afzonderlijke schop en varkenskooi alsmede daarbij behorende tuin
en erf te samen groot zeven aren en tien centiaren staande en gelegen onder
Oirschot, kadastraal ingedeeld in sectie F nummers 1987 en 1988".
(niet tot verkoop overgegaan)
(art. 2165, volgnr. 1,2.)

- D. JOANNA VAN DE POL, WED. GERARD DE WERDT 1889
omschrijving en grootte als onder B
(art. 2165, volgnr. 1,2)
- E. CORNELIS VAN DE POL, klompenmaker bij testament 10.12.1889
omschrijving en grootte als onder B
verkoop: 30.03.1892
(art. 2165, volgnr. 1,2. en oud notarieel archief inv. nr. 2030, akte nr. 74
en inv. nr. 2032, akte nr. 56 en 62.).
- F. CORNELIS SNELDERS door koop 30.03.1892
omschrijving en grootte als onder B.
(art. 3659. volgnrs. 1,2,4.)
- G. ADRIAAN CORNELIS SNELDERS 1914 en 1915
(oven. 12.05.1913) bij successie voor 5/9 deel
MARIA NORBERTA SNELDERS bij successie voor $\frac{2}{9}$ deel
PETRONELLA SCHENKELAARS, bij successie voor 3/18 deel
WED.LEONARDUS P.SNELDERS
MATHEUS A.G.SNELDERS bij successie voor 1/18 deel
z.v. LEONARDUS P. SNELDERS
omschrijving en grootte als onder B
1936 verbouwing
(art. 3695, volgnrs. 1,2,4.)
- H. ADRIANUS PETRUS FONKEN 1936
(geh. met Maria Norberta Snelders)
omschrijving en grootte als onder B
1953 verbouwing
(art. 6189, volgnrs. 1,2,4.)
- I. ARNOLDUS CORNELIS FONKEN MAASTRICHT 1954
CORNELIUS LEONARDUS FONKEN OIRSCHOT
ELISABETH ANTONIA MARIA FONKEN WINTELRE
ANTONIA ADRIANA GERARDA FONKEN OIRSCHOT
ADRIANUS JOANNES MARIA FONKEN WINTELRE
ADRIANUS PETRUS FONKEN OIRSCHOT
MARIA NORBERTA SNELDERS, OIRSCHOT
echtg. van A.P. Fonken
omschrijving en grootte als onder B
1985 vereniging van de secties F 1987, F 1988 en F 3303
de nieuwe omschrijving is als volgt:

sectie F 6126: huis, tuin en cultuurgrond
1986 verkoop: huis, tuin en schuur, grootte: 6 aren 85 ca.
(art. 9827, volgnrs. 1,2,3,4.)

ANTONIUS JOHANNES MARIA VAN NIEUWBURG, ondernemer 1986
(geh. met Catharina Wilhelmina Maria Raaijmakers)
sectie F 6455
huis, tuin en schuur
grootte: 6 aren, 85 centiareen

IV.

KEMPISCHE CURIOSA 12

EEN OIRSCHOTSE KLOK OP DE LITHSE TOREN

door J. Lijten

Op maandag 10 april 1617 arriveerden in Oirschot 'heer Henrick Goossens, priestere ende pastoir tot Lith, ende Eymbert Henricx de Cock' en begaven zich naar het huis van Gerart Danelszoon de Roy. De reden voor hun bezoek was, dat het torenuurwerk van de Lithse kerk versleten was. Zij waren 'ghecommitteert by de regeerders oft ghemeyne inghesetenen van Lith', om een accoord te sluiten over het maken van 'een nieuw horologium oft uerghewerck' met deze Oirschotse ambachtsman, vermoedelijk op voorstel van de pastoor, die zelf van Oirschotse afkomst was en de in Oirschot nog steeds bekende achternaam Smits had, maar die in de akte slechts met zijn vadersnaam wordt aangeduid.

Wij hoeven uit deze opdracht niet te concluderen, dat Gerart de Roy uurwerkmaker was. Specialisten in die branche waren nog dun gezaaid. Uurwerken werden dikwijls vervaardigd door bekwame slotenmakers, natuurlijk niet in voorraad maar uitsluitend in speciale opdracht, wat overigens voor heel het ambachtsleven van die tijd gold.

Na tot mondelinge overeenstemming te zijn gekomen begaf men zich naar notaris Jan de Metser, te wiens huize de overeenkomst op schrift gesteld werd. De bewaard gebleven akte geeft ons enige kijk op de uurwerkmakerij van die tijd met enkele onverwachte details.

Een voor ons bevreemdende zaak is, dat het uurwerk besteld werd en ook betaald zou worden naar gewicht: 'swaer van drye hondert ponden te weggen het viercant werck, binnenwerck mette rollen, sonder den hamer van de clocke, steunveere oft tuymelers'. Wie ooit een ouderwets torenuurwerk gezien heeft, kan zich indenken, dat het belangrijk was, dat het 'viercant werck' met binnenwerk stevig werd uitgevoerd, omdat een dergelijk uurwerk werd aangedreven door zeer zware gewichten, die met touwen (later staaldraad) op de rollen werden opgewonden en daarop een constante zware druk uitoefenden.

De prijs was tien stuivers per pond, maar om toevoeging van nodeloos gewicht te voorkomen werd bepaald, dat het gewicht boven de driehonderd pond niet betaald hoefde te worden. Als garantie voor de stevigheid werd vastgelegd, dat het aan de driehonderd pond ontbrekende gewicht op de prijs gekort mocht worden. Het uurwerk kostte dus 150 gulden, wat in die tijd ongeveer een modaal jaarloon betekende. Vijftig gulden zouden betaald worden bij levering, eind mei, de rest een jaar later.

Voor dit bedrag moest Gerart ook de bijkomende onderdelen leveren zoals 'tuymelers, hamer, vere, tauwen ende andere werck'. De 'ronde bollen oft ghewichten' hoefde hij niet te leveren, omdat die van het oude uurwerk nog gebruikt konden worden. Deze gewichten moesten echter wel 'by den voorseyden Gerart beslagen ende geappropriert worden'. Het zullen loden bollen geweest zijn, waaromheen Gerart een nieuw koperen beslag moest maken. Verder moest door Gerart geleverd worden 'eenen nyeuwen wyser van drye oft vier voeten van goeden hemen bouthe, te maecken naer behoorycke proportie met gulden ghetalle'. De klokken hadden toen enkel een uurwijzer.

Het uurwerk moest zo goed mogelijk stofvrij gehouden worden, maar daarvoor werd afgesproken: 'ende dieselve van Lith alnoch moeten becostighen de stellagie ende hauten omschietsell totten voorschreven wercke oyck vannode'.

De inwoners van Lith zouden 'het voorgeruert werck tot hennen last ende coste tot Oirschot moeten commen haelen'. Gerart zou het dan in Lith komen stellen en moest daarbij kunnen beschikken over 'eene smisse met colen', om het nieuw beslag om de gewichten te maken 'ende tot ander eenich cleyn werck te maken tot het stellen van den voorseyden horologie nodich'. Hij zou het werk moeten opleveren 'loffbaerlyck naer vereyssh ende proportie van den wercke ten keure van meesters hen des verstaende'.

De garantietermijn was vijf jaar: 'Gelovende oyck die voorseyde Gerart het voorseyde werck loffbaerlyck gaende ende slaende te houden eenen tyt van vyff ierstcomende jaeren naer de voorseyde leveringhe'.

Bij het stellen van de klok en bij eventuele reparaties gedurende de garantietermijn zou Gerart en zijn knecht in Lith de kost genieten. De knecht zou bij het stellen 'tot een kermisse eenen halven Philip' krijgen. Het materiaal van het oude uurwerk was voor Gerart.

De akte is mede ondertekend door 'heer Dierck de Metser, priestere (een broer van de notaris) ende Jan Herberts van Wintelre, raidtsman tot Oirschot, ghetuyghen hierover geroepen ende ghebeden'.

Hoelang de Lithse klok van Oirschotse makelij gelopen heeft, is ons onbekend.

Bronnen: Notarieel archief van Oirschot, vrl. inv. nr. 5041, losse minuten van notaris Jan Willems de Metser.
L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch IV, Sint-Michielsgestel 1873, blz. 725 e.v.

4. Hendrikus, geb. 10-11-1865
5. Willemijna, geb. 29-03-1868, overl. Bergeyk 15-01-1903
6. Petronella, geb. 24-05-1871

- XXIII. Peter Johannes van Diepenbeek
geb. Bergeyk 16-04-1839, oven. Bergeyk 02-10-1912
geh. Bergeyk 03-09-1880 met Anna Catharina Verreck (geb. Bergeyk 29-01-1852, overl. Bergeyk 13-04-1893)
kinderen:
1. Hendrikus Maria, geb. 08-09-1881, geh. Luijksgestel 05-05-1913 met Adriana Dekkers
 2. Maria Anna, geb. Bergeyk 23-12-1883, overl. Eindhoven 10-11-1960, geh. met Adrianus Zengers (geb. Luijksgestel 17-01-1883)
kinderen:
 - a. Anna Catharina, geb. 01-10-1914
 - b. Johannes Hendrikus, geb. 11-07-1920
 - c. Catharina Mathilda, geb. 29-09-1923
 3. Martinus, volgt XXXI
 4. Mechtilda, geb. Bergeyk 29-06-1890, overl. Bergeyk 14-08-1915, geh. met Cornelis Waale

- XXIV. Hendrikus van Diepenbeek
geb. Bergeyk 21-03-1842, overl. Bergeyk 15-10-1920
geh. I Bergeyk 05-07-1871 met Petronella Antonis (geb. Bergeyk 05-07-1848, overl. Bergeyk 07-08-1882)

geh. II Bergeyk 08-11-1882 met Hendrica van Kruijsdijk (geb. Vessem 16-04-1837, overl. Bergeyk 06-10-1886)

geh. III Bergeyk 07-01-1887 met Wilhelmina van Poppel (geb. Bergeyk 23-08-1863, overl. Bergeyk 25-03-1894)

geh. IV Bergeyk 03-01-1896 met Maria van der Linden (geb. Riethoven 27-11-1860, overl. Bergeyk 20-03-1911)
(Uit deze huwelijken werden geen kinderen geboren)

- XXV. Martinus van Diepenbeek
geb. Bergeyk 27-07-1845, overl. Bergeyk 20-10-1914
geh. Luijksgestel 17-09-1880 met Hendrika Elisabeth Kokx (geb. Lommel 01-05-1850)
kinderen (allen geb. Bergeyk):
1. Maria Mechtilda, geb. 28-06-1881
 2. Lucia, geb. 11-10-1883, overl. Valkenswaard 17-03-1966, geh. met Adrianus Hendriks (geb. Bergeyk 27-08-1883)

- kinderen (allen geb. Bergeyk):
- a. Hendrika Cornelia, geb. 02-09-1913
 - b. Martina Henrica Cornelia, geb. 01-03-1915
 - c. Adrianus Cornelis, geb. 20-01-1917
3. Hendrika Cornelia Elisabeth, geb. 10-05-1886, geh. met Jan Baptist Adriaan Bruijninx (geb. Moll 11-04-1887)
kind:
a. Henrica Wilhelmina Cornelia, geb. 31-10-1911
4. Wilhelmina Cornelia, geb. 03-08-1889, geh...-04-1913 met Peter Johannes Hendriks (geb. Bergeyk, overl. Roosendaal en Nispen, 07-11-1918)

Errata in "Genealogische gegevens Van Diepenbeek, Bergeykse Tak"
Campinia 20e jrg. nr. 77, april 1990, blz. 69 e.v.

- XVII Henricus, oven. 18-12-1862 moet zijn 18-11-1862
XXVI.5 Josephus Cornelis, overl. te Bergeyk
XXVI.8 Petrus Cornelis, geb. 15-04-1924 moet zijn 15-06-1924
XXVII.1.e. Bert, geb. 19-08-1926 moet zijn 19-08-1936
XXVII.3.c. Pieterella moet zijn **Pietronella**
XXX.4 Johanna Catharina, geb. 16-04-1914 moet zijn **16-04-1912**

VI. DE ROL VAN BEST IN DE AANLEG VAN DE GRINDWEG TILBURG - EINDHOVEN

door H. Mijland

In het begin van de negentiende eeuw bestond het Nederlandse wegennet voor het grootste deel uit slecht onderhouden zandwegen. De aanwezige stukjes verharde weg waren aangelegd door steden of dorpen. Zo ook de langste doorgaande keienweg die Nederland rond 1800 kende, namelijk de straatweg van Den Bosch naar Luik, die op initiatief van Den Bosch werd aangelegd.

Internationaal gezien loopt Nederland dan ook achter bij andere landen van Europa. In Frankrijk bijvoorbeeld werd de aanleg van wegen begonnen onder Lodewijk XIV en beleefde in de achttiende eeuw haar bloeiperiode. In de Zuidelijke Nederlanden werden eveneens in de 18e eeuw vele kilometers weg verbeterd en verhard. Aan deze activiteiten lagen niet alleen militaire belangen ten grondslag, doch evenzeer de toename van het reizigers- en goederenvervoer. Hoe belangrijk die verharding daarvoor was, is af te leiden uit het gegeven dat het vervoer over een zandweg acht keer zoveel kracht vergt dan over een gebaande harde weg.

De verbetering van de wegen in Nederland is, op landelijk niveau, krachtig aangepakt door koning Willem I. Hij liet volgens plan negen hoofdwegen der eerste klasse aanleggen en 33 der tweede klasse. Op provinciaal niveau was Brabant het actiefst. Na het gereedkomen van de weg Bergen-op-Zoom - Breda - Tilburg - Den Bosch in de periode 1822-1838, die werd aangeduid als hoofdweg nummer 8 der eerste klasse, volgden in de veertiger jaren van de vorige eeuw diverse provinciale wegen. Onze regio komt eerst daarna aan bod.¹⁾

Begin vijftiger jaren bereidt de provincie Noord-Brabant plannen voor tot het begrinden en bestraten van de wegen Tilburg - Eindhoven en Best - Sint-Oedenrode. In het volgende zal ik me beperken tot de eerste weg. Provinciale Staten verzoeken de hoofd-ingenieur van de provinciale waterstaat om plannen voor bedoelde weg uit te werken. Hij werkt twee tracés uit. Het eerste van Tilburg naar Moergestel en Oirschot en van daar rechtstreeks op Eindhoven: het tweede, daarvan afwijkend door vanaf Oirschot naar Best te gaan en aan te sluiten op de straatweg Den Bosch - Eindhoven. Het laatste tracé is wel bijna vijf kilometer langer, doch heeft het voordeel goedkoper te zijn omdat aangesloten kan worden op de reeds verharde steenweg vanaf de Bestse barrière tot Eindhoven.²⁾

De bijdrage

Gedeputeerde Staten verzoeken daarop de betrokken gemeenten om een keuze te maken uit de voorgestelde mogelijkheden. Tevens vragen zij om een bijdrage

in de aanlegkosten. De Bestse gemeenteraad spreekt geen voorkeur uit en is niet bereid om geld beschikbaar te stellen. Als dit besluit bekend wordt bij de bevolking, dienen zeventig inwoners van Best een request in bij het gemeentebestuur met het verzoek hun besluit te herzien en vooral om te bevorderen dat de weg door Best komt te lopen.³⁾ De raad blijft echter weigeren. Daarop komt een commissie uit Gedeputeerde Staten naar Best om aldaar de zaak te bepleiten. Zij vragen de raad om drie procent in de kosten bij te dragen, of wel f 3900. Na beraad in een besloten vergadering, besluiten de volksvertegenwoordigers om niet meer dan 1/10 procent bij te dragen, als tenminste de weg langs de kerk en het raadhuis zou lopen.

De commissieleden uit Gedeputeerde Staten brengen verslag uit aan Provinciale Staten. In de volgende vergadering van laatstgenoemd college blijkt dat de gemeente Eindhoven weigert te betalen, wanneer de weg niet over de Achtse barrière loopt. De gemeenten Moergestel, Oirschot en Tilburg hebben zich ook uitgesproken voor een verloop langs Acht. Door dit standpunt van de andere betrokken gemeenten vindt de provincie, dat Best, wanneer zij de weg door haar gemeente wil laten lopen, zes procent in de kosten dient bij te dragen. Op een verzoek daartoe antwoordt Best niet verder te willen gaan dan vier procent.

Het is inmiddels eind 1852. De aanleg van de grindweg Best - Sint-Oedenrode is dan ook gepland.⁴⁾ Particulieren en de gemeenten Veghel en Sint-Oedenrode, die het belang van een doorgaande verbinding vanuit Tilburg naar hun gemeenten inzien, zeggen de gemeente Best bijdragen toe waardoor de verlangde zes procent, op j 95 na, bij elkaar is. De burgemeester van Best wil dan dit resterende bedrag uit eigen zak bijpassen.⁵⁾ De raad van Best besluit daarop de gewenste zes procent te willen betalen, wanneer tenminste het door hun verlangde tracé wordt gerealiseerd, namelijk tot aan de barrière.

Het tracé

In juli 1854 ontvangt de gemeente Best de plannen voor en een tekening van de weg Tilburg - Eindhoven. De mogelijke tracés door Best worden daarin gedetailleerd beschreven. De raad wordt gevraagd zijn voorkeur uit te spreken.

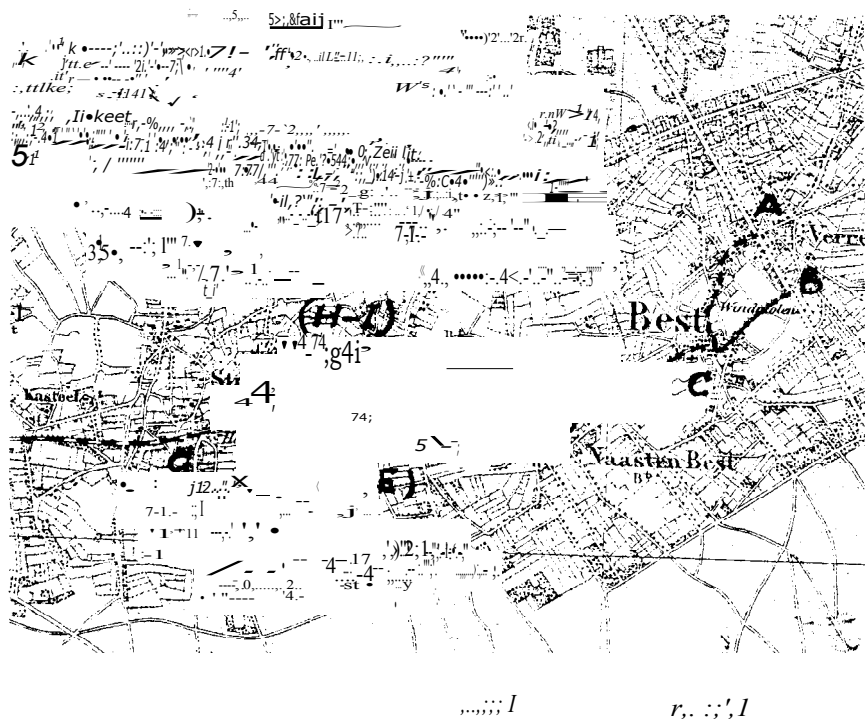
De mogelijkheden te Best zijn:

1. Van punt A aan de "zijtak des groten wegs der 1e klasse no. 7" (dit is de officiële omschrijving van de weg Den Bosch - Eindhoven) tot aan het punt C te Best, vervolgens van D tot H en I langs de zogenaamde Lijkstraat tot het punt G.
Kosten begrinden en bestraten f 150.595.
2. Langs de molen, dat is van B naar C.
Dit zou 352 meter korter zijn en f 1721 minder kosten.

3. Langs de zogenaamde Armenhoeft, dit is langs D, E, F naar G. De weg zou 190 meter korter zijn, doch *f* 25 meer kosten.

De gemeente vergadert over deze mogelijkheden op 14 juli 1854 en neemt het volgende besluit:

De raad vindt een weg vanaf de barrière (A) over de Moust (naar C) meer in het belang van de gemeente, dan een weg langs de oude molen (B - C). Minder belangrijk vindt zij of de weg langs de Sint-Anna-kapel loopt (D-H-I-G), dan wel langs de Armenhoeft (D-E-F-G). Een lichte voorkeur gaat uit naar de eerste mogelijkheid.

Topografische kaart 51. Eindhoven (verkend 1840).

De letters komen overeen met die genoemd in de mogelijkheden uit 1854.

Letter A is het punt van de Bestse barrière. De molen waarover gesproken wordt ligt vlak bij punt B. De punten F, E, H en I zijn niet helemaal te reconstrueren. De weg van de St. Anna-kapel tot punt G is de genoemde Lijkstraat.

De raad kiest dus feitelijk voor mogelijkheid 1. De definitieve keuze is aan Provinciale Staten. Deze vergaderen daarover in hun vergadering van 17 november 1854. Zij stellen het verloop van de weg te Best als volgt vast: vanaf Oirschot,

langs de Armenhoeft en de molen tot aan de straatweg Den Bosch - Eindhoven. Een combinatie dus van de mogelijkheden 2 en 3. Provinciale Waterstaat wordt opdracht gegeven aan de uitwerking en realisering van de plannen te beginnen.

Tevergeefs protest

De raadsleden te Best vernemen dit besluit uit de krant. Pas later ontvangen zij bericht van Gedeputeerde Staten. In de eerstvolgende raad besluiten zij de toegezegde bijdrage terug te brengen van zes naar vier procent. De commissie uit de staten, belast met de onteigening van gronden voor de aan te leggen weg, gaat zich er mee bemoeien. Zij vragen de gelijksoortige commissie te Best om er bij burgemeester en wethouders op aan te dringen om alle verdragende activiteiten met betrekking tot de weg te staken. Op een verzoek daartoe, blijft de raad echter volhouden aan het eerder ingenomen standpunt: alleen 6^o70 wanneer de weg tot aan de barrière loopt.⁶⁾ In de vergadering van de raad van 29 januari 1855 pleit de burgemeester voor het bijleggen van de conflicten. Raadslid Van de Meulengraaf voert aan dat Best al vele malen heeft moeten toegeven. Bijvoorbeeld in de kwestie van de Sonse heide en bij de verdeling van de eigendommen met de gemeente Oirschot. Hij houdt vast aan de eerder ingenomen standpunten. De leden Brox en Verhagen zijn het met hun collega eens. Besloten wordt het punt aan te houden tot de volgende vergadering. Doch ook dan worden de eerdere standpunten niet herzien.

De weerstand van Best heeft echter niets uitgehaald. De weg wordt aangelegd langs de Armenhoeft en de molen. Bij de betalingen van de gemeente aan de provincie trekt Best ook aan het kortste eind.

De aanleg

De werkzaamheden aan de weg beginnen eind 1855. Begonnen wordt met het gereed maken van de aardbaan waarop de verharding moet worden aangebracht. Dit werk is in november 1856 voltooid. Het duurt dan echter tot 29 oktober 1858 voordat het begrinden en bestraten van de weg wordt aanbesteed.⁷⁾ Uit het bestek en de voorwaarden blijkt dat te Best het volgende werk is uit te voeren:

- het bestraten van de traverse door Best, lengt 600 meter, waarvoor 1200 moppklinkers benodigd zijn. De breedte van de weg moet 3,5 meter bedragen.
- te begrinden is het weggedeelte vanaf de traverse tot aan de aansluiting met de grote weg, 360 m.
- de laatste 50 m. tot aan de steenweg worden eveneens bestraat met klinkers.

In april 1859 zijn de bestratingswerkzaamheden in volle gang. Wanneer het werk gereed is gekomen heb ik niet kunnen achterhalen, doch dit zal nog in genoemd

jaar geweest zijn. Met ingang van 1 januari 1860 wordt namelijk de ontvangst van de tolgelden op deze weg verpacht. Uit de voorwaarden voor dit verpachting blijkt dat ook de grindweg Best - Sint-Oedenrode gereed is. Vanaf Tilburg tot Sint-Oedenrode zijn dertien tolpunten gesitueerd, waarvan twee te Best.⁸⁾

Nawoord

De aanvankelijk ongeïnteresseerde houding van de gemeente Best en de strubelingen daarna over de bijdrage in de kosten van de weg hebben ongetwijfeld irritatie gewekt bij het provinciaal bestuur. Of de keuze voor het definitieve tracé van de grindweg daardoor beïnvloed is betwijfel ik. Was in het allereerste voorstel een weg gepland vanaf de Bestse barrière, spoedig bleek dat dit niet de goedkoopste oplossing was. Uit de mogelijkheden, gepresenteerd in 1854, blijkt het tweede tracé het goedkoopst: vanaf de grote weg door de huidige Nieuwstraat. Waarom gekozen is voor de aanleg langs de Armenhoef in plaats van door Aerle kan ik niet verklaren. Sinds 1860 is in het verloop van de provinciale weg weinig verandering gekomen, de wijze van verharding is wel regelmatig aangepast aan de mogelijkheden.

NOTEN

1. Informatie over wegeaanleg en -planning vindt men in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. - Haarlem 1981. - deel 10; p. 40-42, en in: F.E.M. Vercauteren, *De aanleg van de Straatweg 's-Hertogenbosch - Best als deel van de verbinding met Luik (1740 - 1745)*. - Nijmegen 1956. - p. 1-11.
2. Gemeente-archief Best, inv.nr. 1276. In dit dossier bevindt zich het merendeel van de hier gegeven informatie.
3. Naast het in noot 2 genoemde dossier geeft het notulenregister van de raadsvergaderingen de nodige informatie. Zelfde archief, inv. nr. 3. In dit geval de raadsnotulen van 4 en 26 juni 1852 (fol. 52v).
4. G.A. Best, inv.nr. 3, fol. 88v.
5. Idem, fol. 97v.
6. Idem, fol. 108: raadsvergadering 11 jan. 1855.
7. G.A. Best, inv.nr. 1276.
8. Idem, inv.nr. 1279.